

Tusculum

**SALONITANSKA MUZA
DUJE RENDIĆA-MIOČEVIĆA**

2017
SOLIN-10/2

Tusculum
10/2

Solin, 2017.

Nakladnik

Javna ustanova u kulturi
Zvonimir Solin
Kralja Zvonimira 50
Solin

Za nakladnika

Špiro Žižić

Urednik

Marko Matijević

Nakladnički savjet

Joško Belamarić
Nenad Cambi
Josip Dukić
Miroslav Katić
Šime Marović
Dražen Maršić
Ivica Žižić

Grafičko oblikovanje i priprema za tisak

Marko Grgić

Tisak

Suton Graf Zagreb

Za tiskaru

Tihomir Kujundžić

Naklada

500 primjeraka

Časopis je uvršten u podatkovne baze: ESCI (Emerging Sources Citation Index), DOAJ (Directory of Open Access Journals), AWOL (The Ancient World Online), Hrčak (Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske).

Izdavanje časopisa novčano podupiru Grad Solin i Ministarstvo znanosti i obrazovanja.

UDK 908(497.5-37 Solin)

Tiskana inačica: ISSN 1846-9469

Mrežna inačica: ISSN 1849-0417

Tusculum

Časopis za solinske teme

10/2

Solin, 2017.

ZBORNİK RADOVA SA ZNANSTVENOGA KOLOKVIJA

SALONITANSKA MUZA DUJE RENDIĆA-MIOČEVIĆA

Dignum laude virum Musa vetat mori /

Muza ne dopušta da umre muž vrijedan hvale

(Hor., Carm. IV, 8, 28)

Pripremni odbor

Jasna Jeličić-Radonić, Mirjana Matijević Sokol, Marina Šegvić,
Špiro Žižić, Dino Demicheli, Ivan Matijević

Solin, 29. lipnja 2016.

Sadržaj

9		Predgovor
11-18	Marina Šegvić	Duje Rendić-Miočević (Split, 29. 6. 1916. – Zagreb, 30. 4. 1993.)
19-21	Ivan Mirnik	Opus Duje Rendića-Miočevića na suvremenim znanstvenim međumrežnim stranicama
23-36	Nenad Cambi	Nova svjedočanstva solarnih i mističkih kultova u Dalmaciji
37-55	Ante Rendić-Miočević	Arheološka istraživanja na spoju gradskih bedema sjeverno od <i>Porta Caesarea</i> u Solinu (1970. – 1973.)
57-66	Jasna Jeličić-Radonić	<i>Gloria virtutem tamquam umbra sequitur</i>
67-75	Joško Belamarić	Rendić-Miočevićeva teza o sadržaju uništenoga središnjeg motiva friza Dioklecijanova mauzoleja
77-92	Mirjana Matijević Sokol	Od epitafa svećenika Ivana do epitafa kraljice Jelene
93-97	Tonko Maroević	Uklesani stihovi, usklađeni prepjevi Prevoditeljsko-priredivački prinos Duje Rendića-Miočevića
99-120	Bruna Kuntić-Makvić	<i>Διάλεκτος, γράμματα, signum</i> Službena komunikacija ilirskih vladara prema izvještajima starih pisaca
121-127	Jelena Marohnić	Isejski natpis s najviše negrčkih imena (Brunšmid br. 12)
129-141	Branka Migotti	Nadgrobnni spomenik obitelji Aurelija Januarija iz Dobrinaca kod Rume (<i>Caput Bassianense</i>)
143-173	Ivan Radman-Livaja	Pregled ilirske onomastike na sisačkim teserama
175-197	Dino Demicheli	Neobjavljeni i nepoznati rimskodobni natpisi iz istraživanja Ejnara Dyggvea u Šupljoj crkvi u Solinu
199-210	Ivan Matijević	O vojnoj karijeri centuriona Lucija Varija [---] po natpisu ILlug 2098 iz Salone
211-219	Josip Dukić	<i>Salona Christiana</i> – Pisana ostavština don Frane Bulića biblioteci Centralnoga bogoslovnog sjemeništa u Splitu
221-232	Vladimir Sokol	Aleja istraživača Salone – Dolina hrvatskih kraljeva Važnost Dalmacija/e za hrvatsku povijest kroz rezultate njihova bavljenja

PREDGOVOR

Prošle godine 29. lipnja obilježili smo 100 godina od rođenja arheologa Duje Rendića-Miočevića, znamenitoga istraživača Salone. Kao studenti arheologije proveli smo s profesorom Rendićem početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća (1972., 1973., 1974.) nekoliko istraživačkih kampanja u Saloni na spoju bedema stare jezgre Salone i njezina istočnog dijela sjeverno od poznatih *Porta Caesarea*. Tada smo u potpunosti doživjeli posebnu vezu Duje Rendića-Miočevića sa Salonom i Solinom. Upravo zato smo mi, njegovi studenti, kolege i prijatelji, inicirali još jednom prisjećanje na našega Profesora jednodnevnim skupom na mjestu kojemu je posvetio velik dio svoga znanstvenog opusa. Dragi Profesor, *natus et nutritus* u Splitu, ali stalno vezan uz Salonu - Solin, danas počiva u sjeni čempresa Lovrinca i kao čuvar bdije nad Salonom i svojim Splitom, pa i kroz nas, svoje učenike. Ovaj skup naš je darak zahvalnosti Duji Rendiću-Miočeviću.

Skup smo realizirali uz svesrdnu podršku Grada Solina i Doma Zvonimir kojima zahvaljujemo, jer teško bismo bez njihove materijalne i moralne pomoći mogli obilježiti ovu važnu godišnjicu koja može biti onaj kamen temeljac za novi pristup spomenicima Salone i Solina u budućnosti.

Znanstveni kolokvij, posvećen našem dragom Profesoru, potpuno je ostvaren objavom izlaganja svih sudionika u posebnom broju Časopisa za solinske teme *Tusculum 10/2*, što je izraz poštovanja salonitanskoga djela Duje Rendića-Miočevića. A to najbolje ilustrira Horacijev stih *Dignum laude virum Musa vetat mori / Muza ne dopušta da umre muž vrijedan hvale (Hor., Carm. IV, 8, 28)*.

Jasna Jeličić-Radonić i Mirjana Matijević Sokol

Duje Rendić-Miočević

Dino Demicheli

Neobjavljeni i nepoznati rimskodobni natpisi iz istraživanja

Ejnara Dyggvea u Šupljoj crkvi u Solinu

Dino Demicheli
HR, 10000 Zagreb
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za arheologiju
Ivana Lučića 3

Danski znanstvenik Ejnar Dyggve vodio je godine 1931. istraživanja lokaliteta Šuplja crkva u kojima je osim vrlo važnih nalaza arhitekture starohrvatskoga i ranokršćanskoga razdoblja pronađeno i petnaestak epigrafskih spomenika koji se mogu datirati u razdoblje od 2. do 6. stoljeća. U ovom su radu predstavljeni spomenici koji su uglavnom bili nepoznati znanstvenoj javnosti, a pronađeni su kao sekundarno upotrijebljeni materijal kojim su građeni dijelovi ranokršćanske i srednjovjekovne sakralne i grobljanske arhitekture. Za većinu natpisa zna se isključivo preko Dyggveovih fotografija i skica koje tako predstavljaju iznimno vrijednu dokumentaciju bez koje bi ovi spomenici bili potpuno nepoznati. Radi se o 13 natpisa antičkih i kasnoantičkih natpisa koji su uglavnom fragmentirani, a tek se za neke od njih zna gdje su danas. Natpisi antičkoga razdoblja nesumnjivo su preneseni s obližnje nekropole koja se razvila sa sjeverne i zapadne strane lokaliteta. Od 13 ovdje predstavljenih natpisa 12 ih je klesano latinicom, dok je jedan natpis klesan grčkim alfabetom. Kako nisu svi spomenici dokumentirani fotografijom, restitucije pojedinih natpisa napravljene su isključivo na temelju Dyggveovih skica. Svojim se sadržajem posebno ističu natpisi kat. br. 1 i 13, budući da donose ne toliko uobičajene epigrafske informacije.

Ključne riječi: Ejnar Dyggve, Šuplja crkva, Solin, Salona, natpisi, arheološka istraživanja, *procurator XX hereditatium*

UDK: 930.271(497.5 Solin)“652”

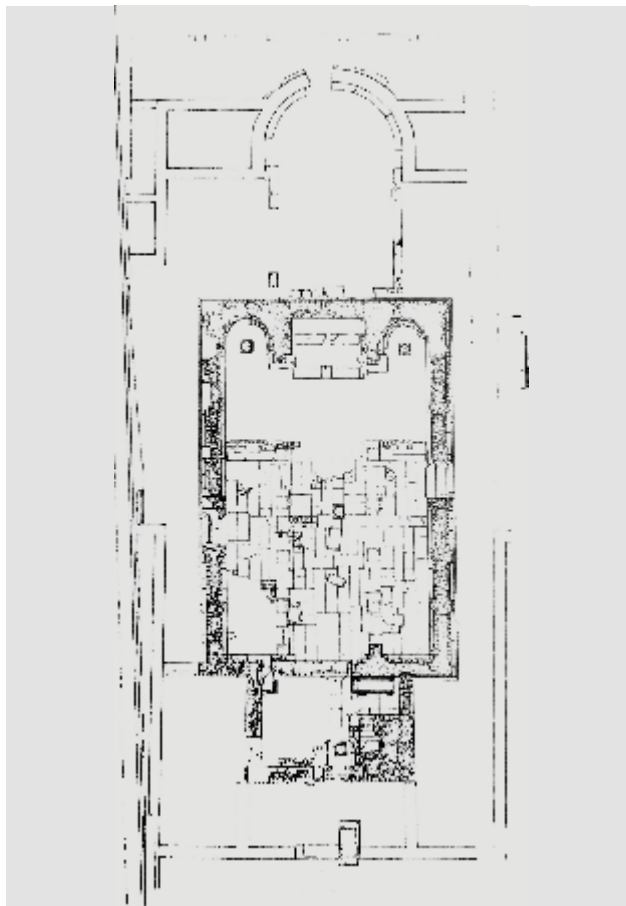
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 19. svibnja 2017.

Lokalitet Šuplja crkva vrlo je dobro poznat znanstvenoj javnosti, ponajviše radi činjenice da se na njemu nalazi bazilika u kojoj je godine 1075. okrunjen hrvatski kralj Zvonimir. Arheološka su istraživanja pokazala postojanje srednjovjekovnoga crkvenog lokaliteta koji je nastao na temeljima veće ranokršćanske bazilike (sl. 1). Ta se bazilika po svoj prilici razvila u blizini poganske nekropole koja se vjerojatno pružala od Salone prema izvoru u Majdanu, odnosno prema istoku. Velika količina antičkih spolija koji se vezuju uz pogansku nadgrobnu arhitekturu ide u prilog pretpostavci da su se za gradnju prvo ranokršćanskoga, a potom i srednjovjekovnoga kompleksa koristili nadgrobni spomenici s obližnje poganske nekropole. Po

dataciji natpisa može se ustanoviti trajanje poganske (kasnije vjerojatno i kršćanske) nekropole od 2. do 4. stoljeća, premda nije isključena mogućnost ranijih ukopa. Ranokršćanska je bazilika bila cemeterijalna, o čemu svjedoče nalazi ranokršćanskih sarkofaga na lokalitetu.¹ Ukopi srednjovjekovnoga razdoblja u većoj su količini evidentirani, budući da je srednjovjekovni sloj i bolje istražen, a nekolicina je ovih grobova napravljena uporabom antičkih nadgrobničkih spomenika.

U Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika (MHAS) čuva se dio dokumentacije s arheoloških istraživanja koja je na lokalitetu Šuplja crkva u Solinu godine 1931. vodio poznati danski znanstvenik Ejnar Dyggve

1 Salona IV, br. 425; str. 1247; frg. A 5844; M. Sanader – D. Demicheli 2017.

Slika 1
Tlocrt ranokršćanske i srednjovjekovne bazilike na lokalitetu Šuplja crkva (prema Zekan 2000, str. 251)

Slika 2
Ejnar Dyggve na lokalitetu Šuplja crkva u Solinu godine 1931. (Fototeka Konzervatorskoga odjela u Splitu)

(sl. 2).² Šuplja crkva bila je jedan u nizu dalmatinskih lokaliteta koji je Dyggve istraživao, a kao i na svim ostalim³ i na ovom je lokalitetu imao izvanredne arheološke rezultate.⁴ Povezao je zabat oltarne pregrade pronađen na ovom lokalitetu s plutejima splitske krstionice koji prikazuje kralja u jedinstvenu oltarnu pregradu te je identificirao crkvu posvećenu sv. Petru i Mojsiju kao krunidbenu

baziliku kralja Zvonimira.⁵ Romanička crkva sv. Petra i Mojsija ujedno je i najveća starohrvatska crkva na solinskom prostoru (26,3 x 13,6 m).⁶ Osim arhitekture koju je ondje zatekao, Dyggve je istražio i 22 srednjovjekovna groba koja su bila ukopana uz ranoromaničku baziliku, ali i iznad dijelova ranokršćanske bazilike.⁷ Iako je Dyggve većinom istraživao romanički sloj u Šupljjoj crkvi, u ovoj je

2 Ovim bih putem želio zahvaliti pokojnom kolegi Mati Zekanu na ljubaznosti što mi je ukazao na postojanje arhivske građe u MHAS-u vezane uz Dyggveova istraživanja lokaliteta Šuplja crkva i na susretljivosti prilikom pružanja podataka i dokumentacije. Također, zahvalio bih kolegici i tadašnjem ravnatelju MHAS-a dr. sc. Tomislavu Šeparoviću koji mi je dozvolio rad na epigrafskom materijalu koji se čuva u Muzeju, a čiji je dio i materijal iz Šuplje crkve. Zahvale idu i kolegici dr. sc. Vanji Kovačić koja mi je ustupila fotografiju s prikazom Ejnara Dyggvea na lokalitetu Šuplja crkva, a koja je dio Arhiva Dyggve u Konzervatorskom zavodu u Splitu, kao i kolegici dr. sc. Anti Jurčeviću na pomoći i fotografiji natpisa br. 1 i 13.

3 Za pregled Dyggveovih istraživanja u Dalmaciji v. V. Kovačić 2014, str. 15-30.

4 Ejnar Dyggve je u nekoliko navrata od dvadesetih do pedesetih godina duže boravio u Solinu i Splitu, gdje se potkraj četrdesetih godina upoznao i prijateljio s Dujom Rendićem-Miočevićem, što je poveznica teme ovoga rada i solinskoga kolokvija o 100. obljetnici rođenja akademika Rendića-Miočevića.

5 E. Dyggve 1996, str. 97-98; A. Piteša 1992, str. 149; V. Kovačić 2014, str. 22-23.

6 A. Piteša 1992, str. 147-148.

7 M. Zekan 2000, str. 254.

kampanji otkriven i sloj s ranokršćanskom bazilikom.⁸ Po Dyggveu, izgradnja toga ranokršćanskog crkvenog kompleksa bi se mogla datirati u 5. stoljeće,⁹ dok su se kasniji autori, počev od Abramića,¹⁰ uglavnom opredjeljivali za 6. stoljeće, odnosno u Justinijanovo razdoblje. Kakogod, epigrafski spomeni crkvenih službenika iz 5. stoljeća ukazuju na postojanje crkvene organizacije, a samim time i objekta koji bi se mogao datirati ranije od Justinijanova razdoblja.¹¹ S obzirom na nedovoljnu istraženost ranokršćanskoga sloja u Šupljoj crkvi, smatramo da nije moguće donijeti konačne zaključke o datumu gradnje prvoga kršćanskog objekta na ovome lokalitetu.¹²

Tema ovoga rada obuhvaća rimskodobne epigrafske spomenike koji su ondje bili iskorišteni kao spoliji u crkvenoj i grobnoj arhitekturi ranokršćanskoga i srednjovjekovnoga razdoblja. Ondje pronađeni spomenici uglavnom su ostali neobjavljeni. Dio se njih nalazi u MHAS-u, dio je još uvijek *in situ* na lokalitetu, dok se nekima od njih danas ne može ući u trag. Iz dokumentacije se može razaznati da je u Dyggveovim istraživanjima pronađeno najmanje 15 natpisa. Kod svih se natpisa radi o ulomcima, a po ostacima teksta uglavnom se mogu kategorizirati kao nadgrobni natpisi. Samo su tri spomenika iz ovih istraživanja objavljena i sva tri su dijelovi sarkofaga, od kojih je jedan objavljen radi svojih dekorativnih i tipoloških karakteristika,¹³ jedan radi natpisnoga sadržaja i ostalih karakteristika,¹⁴ dok je treći objavljen među fragmentima ranokršćanskih natpisa iz Salone.¹⁵ Moguće je i da je i ranokršćanski sarkofag koji je ostavljen *in situ* pronađen u Dyggveovim istraživanjima Šuplje crkve.¹⁶ Na samom su lokalitetu u kasnijim istraživanjima pronađeni i drugi antički natpisi i to redovito kao spoliji.¹⁷ Neki su od njih u postupku objave,¹⁸ dok se za neke tek priprema znanstvena obrada. Među ovdje donesenim spomenicima dvanaest ih je na latinskom jeziku, dok je jedan na grčkome. Kako je spomenuto, većina je spomenika izgubljena ili nedostupna, pa za njih nedostaju opis i podatci o dimenzijama.

Katalog natpisa

1. Natpis Pinija Dalmacija

Ovo je najcjelovitije sačuvan natpis pronađen u Dyggveovim istraživanjima Šuplje crkve. Uklesan je na prednjoj strani sanduka sarkofaga, a u arheološkom je kontekstu pronađen kao poklopnica srednjovjekovnoga groba, što se može vidjeti iz onodobne fotografije (sl. 3 i 3a). Danas je spomenik u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (sl. 4).¹⁹ Dimenzije spomenika su: vis. 55 cm, šir. 113 cm, deb. 11,5 cm. Natpisno polje s gornje i donje strane omeđuju jednostavni urezi, a s lijeve i desne strane reljefni ukras u obliku *tabula ansata*, koji je vidljiv samo na desnoj strani. Moguće je da je u produžetku desne strane bilo još jedno polje koje bi onda isto tako trebalo očekivati simetrično i s lijeve strane. S donje je strane ulomak također oštećen. Unutar anse i u trokutastim poljima iznad i ispod nje reljefno su prikazani vegetabilni motivi. Po cijeloj površini kamena vidljiva su oštećenja koja su izgleda nastala od poroznosti kamena lošije kvalitete. Slova natpisa su neugledna (veličine 3-4,5 cm), ali su uglavnom dosljedna. Karakterističan je oblik klesanoga slova L koji donju hastu ima zakošenu prema dolje, dok je slovo E u riječi *centum* upisano unutar slova C. Znak za novčanu jedinicu denarij uklesan je asteriskom. Natpis nije dobro posložen pa se posljednje riječi prvih šest redaka prekidaju i nastavljaju u iduću. Ukupno je sedam redaka koji glase:

*Pinnius Dalmatius ar-
cam viv(u)s sibi et sui-
s posuit quam si q-
ui de loco volueri-
t movere aut cor-
pora ponere infer-
et fisco *(denariorum) centum (!) milia*

8 Za pregled arheoloških istraživanja u Šupljoj crkvi v. M. Zekan 2000.

9 E. Dyggve 1934, str. 242.

10 M. Abramić 1957, str. 177.

11 Radi se o sarkofagu sa spomenom barem dvojice crkvenih vratara (ostijarija) koji je pronađen u Dyggveovim istraživanjima Šuplje crkve (M. Sanader – D. Demicheli 2017).

12 Čak i ako velebna bazilika pripada Justinijanovu razdoblju, nije isključeno postojanje starijega crkvenog objekta ispod nje ili u njezinoj blizini.

13 N. Cambi 2010, str. 131, br. 168.

14 M. Sanader – D. Demicheli 2017.

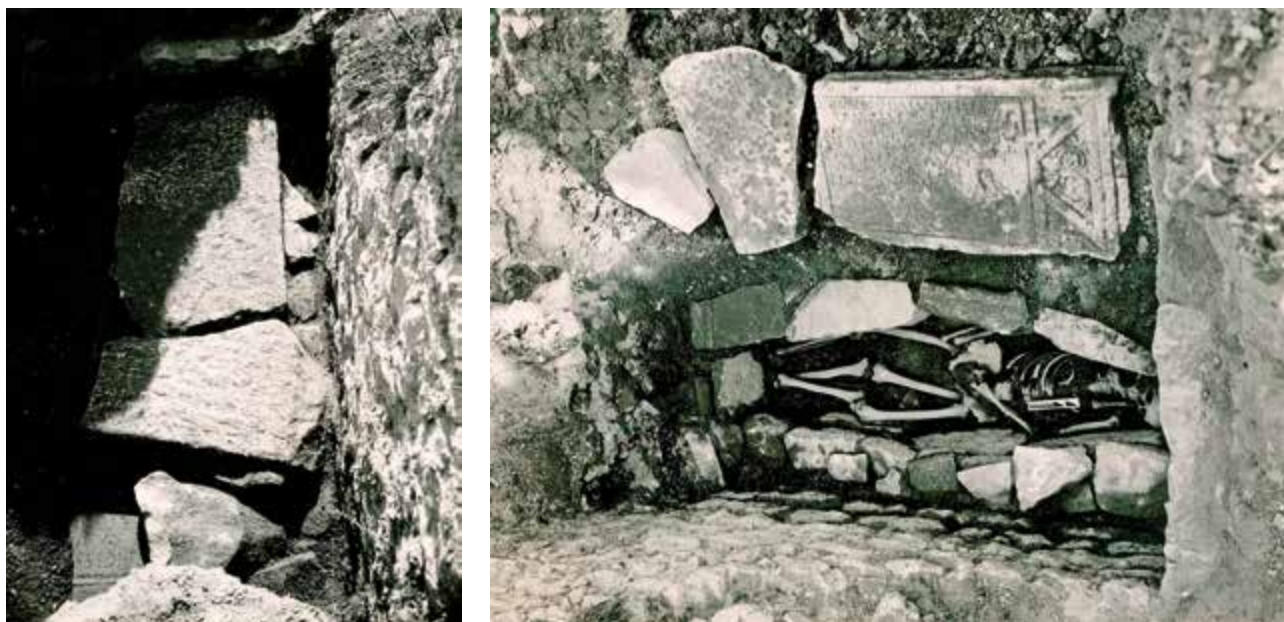
15 Salona IV, str. 1247, frg. A 5844.

16 Tako pretpostavlja E. Marin prilikom objave natpisa ovoga sarkofaga (E. Marin 1994, str. 52, br. 87; str. 74, br. 35; *idem* u: Salona IV, br. 425, str. 765).

17 Pronalasci antičkih natpisa kao spolija spomenuti su u terenskim izvještajima, H. Gjurašin 2000, str. 85-86.

18 D. Demicheli 2017 (u tisku).

19 Na fotografiji zahvaljujem kolegi dr. sc. Anti Jurčeviću, kustosu u MHAS-u.

Slika 3 i 3a
Prednja strana sarkofaga Pinija Dalmacija i natpis robinje prije i nakon otvaranja srednjovjekovnoga groba u Šupljoj crkvi
(Fototeka MHAS-a)

Slika 4
Natpis Pinija Dalmacija (kat. br. 1) (snimio Ante Jurčević)

Prijevod: Pinije Dalmacije za života je postavio sarkofag sebi i svojima. Onaj tko ga bude s mjesta želio pomicati ili se ukopati (u njega), neka uplati u blagajnu sto tisuća denarija.

Prva riječ natpisa vrlo je teško čitljiva, no čini se da se radi o gentiliciju *Pinnius*. Ovaj je gentilicij najbolje poznat u Italiji, a Dalmaciji je potvrđen na tek nekoliko natpisa.²⁰ Ipak, moguće je da se u Dalmaciji radi o gentiliciju domaćega podrijetla, te bi mogao biti derivat osobnoga imena *Pinnes*.²¹ Kognomen *Dalmatius* (poznat i u inačici *Delmatius*) razvio se iz imena provincije Dalmacije, no ne označava nužno osobu podrijetlom iz Dalmacije. O tome govore mnogi natpisi izvan Dalmacije na kojima su navedene osobe koje evidentno nisu bili iz ove provincije. Iako je ime poznato i tijekom 3. stoljeća, svoj je vrhunac popularnosti imalo u 4. stoljeću, pogotovo među kršćanima. Tu popularnost ime vjerojatno duguje tome što je *Dalmatius* bilo ime Konstantinova polubrata Flavija Dalmacija (*Flavius Dalmatius*), čiji se sin, koji je bio rimski cezar od 335. do 337., također zvao Flavije Dalmacije. Kada ovim Dalmacijima dodamo i ime kršćanskoga sveca sv. Dalmacija (podrijetlom iz Italije) iz 3. stoljeća, ne čudi što je ovo ime bilo popularno među kršćanima.

Na natpisu je navedeno upozorenje za svakoga tko bude htio oskvrnuti sarkofag ili se u njega pokopati, a očituje se u tome da će morati platiti sto tisuća neke novčane jedinice. Ona je navedena asteriskom, što bi se moglo pročitati kao oznaka za denarije. U Saloni nije nađen natpis koji bi spominjao globu u visini ovoga iznosa, no na jednom kasnoantičkom natpisu iz Zadra spominje se iznos od 100.000 sa znakom zvjezdice koja u njegovoj restituciji označava denarije.²² Po natpisima u Saloni i na njezinu području čini se da se uglavnom radi o većim vrijednostima od ove. U vrijeme postavljanja natpisa denarij kao novčana nominala nije više postojao, ali je služio kao svojevrsna obračunska jedinica. Novčane su kazne za oskvrnuće groba izricane na različite načine: ponekad se radi o zlatu u librama ili o zlatnicima, o srebru u librama, u folima, a ponekad izrazom *denariorum folles*.²³ Jedan natpis iz 4. stoljeća spominje naplatu u iznosu od milijun neke novčane jedinice, a koju su priređivači tog natpisa sa sigurnošću

restituili kao denarije.²⁴ Preračunato u fole, koji su često navedeni na natpisima, to bi odgovaralo iznosu od 80 fola, budući da se po nekim podacima iz kasne antike čini da je vrijednost jednog fola bila 12.500 denarija.²⁵ Par natpisa iz Salone spominje kaznu za oskvrnuće groba u visini od 1000 fola, na jednom natpisu ona iznosi 50, dok bi, ova globa od 100.000 denarija preračunata u fole iznosila 8 fola. To se u ovome kontekstu čini poprilično malo te je moguće da je vrijednost denarija bila veća.

Tekst natpisa ima i nekoliko jezičnih i pravopisnih osobitosti, koje se očituju u idućim riječima: riječ *vivus* napisana je kao *VIVS*, odnosno bez jednoga *V*; u sintagmi na početku formule za zaštitu groba *si quis*, umjesto neodređene zamjenice *quis* (tko) uklesana je također neodređena zamjenica *qui* (tko). Obje zamjenice idu iza veznika *si* (ako) te im je smisao isti, ali formula za zaštitu groba daleko češće počinje sintagmom *si quis*; riječ *centum* (sto) uklesana je kao *centum*, što se prije može protumačiti kao klesarska pogreška nego odlika vulgarnoga latinizeta.

Jasno je određeno kome bi eventualni iznos za oskvrnuće sarkofaga trebao biti plaćen. Ovdje je to navedeno riječju *fisco* (nom. *fiscus*), a odnosi se na gradsku blagajnu. Iako su na nadgrobni natpisima Dalmacije ovakve formule zabrane i novčane kazne poznate i iz ranijih razdoblja, njih najviše susrećemo u razdoblju kasne antike, pogotovo u Saloni.²⁶ Na ranokršćanskim je natpisima u tridesetak slučajeva salonitanska Crkva ta kojoj se plaćuje iznos od globe, dok je u manjem broju slučajeva navedena gradska blagajna, odnosno fisk.²⁷ Na natpisima Salone na kojima se spominje plaćanje globe gradskoj blagajni one su uglavnom izrečene u librama srebra ili zlata, a rjeđe u konkretnoj novčanoj nominali.

Natpis bi trebalo datirati u 4. stoljeće, na što upućuju nekoliko stvari: oblik natpisnoga polja, paleografija, korištene fraze (pogotovo formula za zaštitu groba) i eventualno onomastika (*duo nomina*). U prilog ovoj dataciji išla bi i upotreba denarija kao novčane nominalne, koja se ne nalazi na natpisima kasnijima od 4. stoljeća. Na natpisu nema ni jednoga elementa koji bi upućivao na poganski ili kršćanski svjetonazor, što je najvjerojatnije posljedica toga što je natpis napravljen još za života svih onih za koje

20 CIL 3, 9275 (Kaštel Sućurac); AE 2011, 898 (Budva/*Buthoe*). Ime je poznato i kao kognomen.

21 G. Alföldy 1969, str. 109, s. v. *Pinnius*.

22 ILJug 2883. O Samome natpisu v. šire u Bulić 1912, str. 46-49.

23 Salona IV, str. 56-57.

24 Salona IV, br. 610.

25 A. H. M. Jones 1959, str. 34. Sam izraz *folles* dolazi od naziva za vrećicu s novcem.

26 O zaštiti tzv. grobnoga dobra u ranokršćanskoj Saloni v. J.-P. Caillet 1988 i u Salona IV, str. 52-48

27 Salona IV, str. 54-55.

je namijenjen. Čini se da se svi natpisi koji spominju Crkvu kao dobitnika novca od naplate mogu biti datirani u 4. i 5. stoljeće, dok natpisi koji spominju gradsku blagajnu mogu biti datirani do druge polovine 4. stoljeća.²⁸ Moguće je da je salonitanska Crkva u kasnijim razdobljima gradskoga života imala i sve veći utjecaj u raspolaganju javnim novcem, pa bi i spomen same riječi koja spominje gradsku blagajnu sugerirao nešto određeniju i raniju dataciju natpisa, odnosno u prvu polovinu 4. stoljeća. Svi natpisi koji spominju Crkvu kao dobitnika novca od naplate neupitno su kršćanski, no s druge strane ne može se tvrditi da su svi koji spominju gradsku blagajnu kao dobitnika novca nekršćanski.

Slika 5 i 5a

Natpis robinje uzidan u dio arhitekture srednjovjekovnoga groba (kat. br. 2) (Fototeka MHAS-a); natpis robinje danas, pronađen u blizini lokaliteta (snimio Dino Demicheli)

2. Ulomak nadgrobnoga natpisa robinje

Natpis je pronađen kao jedan od kamenih ulomaka kojima je bio obložen srednjovjekovni grob (sl. 3 i 3a). Poklopica toga istog groba bila je prednja strana sarkofaga Pinija Dalmacija (kat. br. 1). Natpis se vodio kao izgubljen, no prilikom pisanja članka autoru je dojavljeno da je prije nekoliko godina pronađen tijekom kopanja rova za postavljanje kabela za kuću koja se nalazi malo sjevernije od Šuplje crkve.²⁹ Iz fotografije (sl. 5a) vidi se da je natpis prelomljen na dva dijela te da danas natpisu nedostaju dva retka u odnosu na stanje u kojem je bio u trenutku kada je pronađen (sl. 5). Dimenzije sačuvanoga dijela natpisa su: vis. 30,5 cm, šir. 22 cm, deb. 10 cm. Prilikom ugradbe u grob spomenik je bio prepiljen s lijeve, desne i donje strane, pa se ne zna koliko je mogao biti širok. Iznad natpisa bila je uklesana profilacija (*cymatium inversum*), a po profilaciji i debljini spomenika reklo bi se da se radi o nadgrobnom titulu.

[F]eliciss[imae] [ann
oru]m XXV[---]
[-----] servae [---]
[-----U]rsa fili[a]
[-----p]osuit

Natpis je klesan lijepim slovima kvadratne kapitale. Rastavni znakovi u obliku trokuta uklesani su između M i X te između X i V u drugome retku, što se vidi iz nove fotografije. Čitanje je doneseno po novoj i Dyggveovoj fotografiji pa je ponešto otežano. Ostatak slova M prije broja 25 upućuje na riječ koja označava godine života,

annorum, a donekle iznenađuje da ta riječ nije pokraćena, budući da se radi o vrlo uobičajenoj kratlici. Kako se radi o krajnjem slovu riječi, čitava bi riječ *annorum* zauzela mnogo mjesta s lijeve strane, pa je prijedlog da je prvi dio te riječi stajao u gornjem retku. Čini se da je natpis bio postavljen za robinju Felicisimu (*Felicissima*) koja je preminula u dobi od barem 25 godina te da joj je spomenik postavila kći Ursa. Ime *Ursus/Ursa* vrlo je rasprostranjeno posvuda po Carstvu, a tako i u Dalmaciji, posebno u kasnijem principatu.³⁰ Što se tiče imena robinje, ono, kao i kod natpisa kat. br. 4, nije sigurno jer se moglo raditi i o izrazu *infelicissima*. Spomenik nema čvrstih databilnih elemenata. Kratica D M mogla je biti uklesana i na uglovima okvira iznad profilacije koji nisu sačuvani, ali ako ona nije bila uklesana, natpis bi se mogao datirati u 1. ili u 2. stoljeće.

Ulomci sa zbirne fotografije (sl. 6)

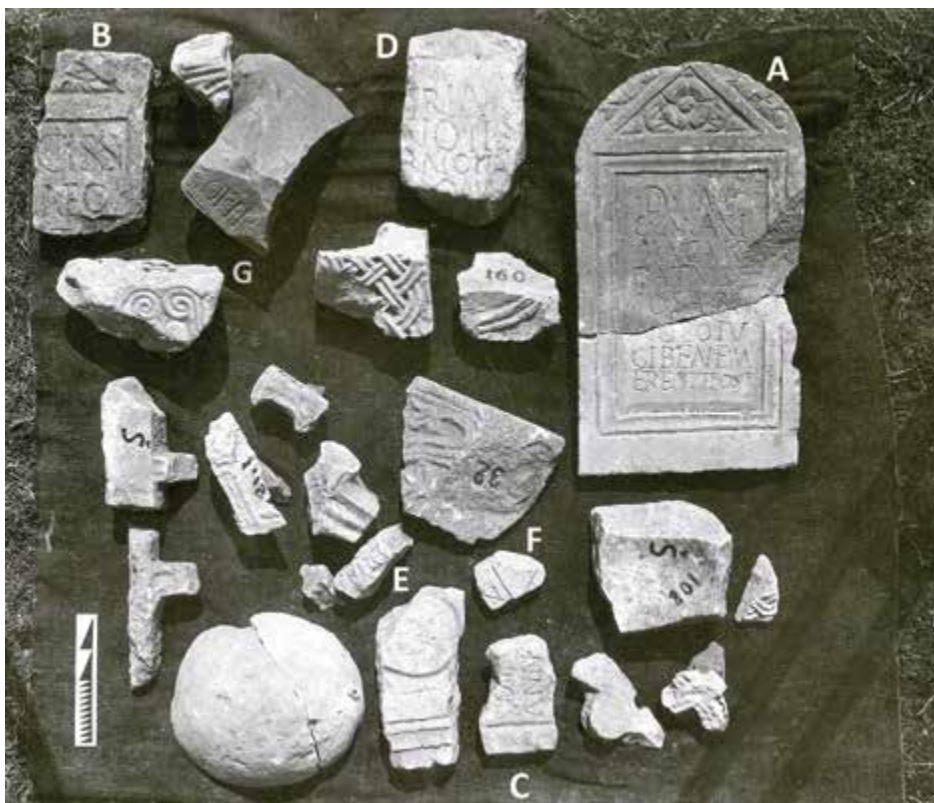
3. Stela Gaja Tatzija Sabina

Stela je, kako se čini, danas izgubljena, a zasad jedini dokaz o njezinu postojanju dokumentiran je fotografiji Dyggveova arhiva u MHAS-u (sl. 6A). Iz nje je vidljivo da je stela bila razlomljena u dva dijela te da je gornji dio bio naknadno prerađen. Izvorno stela je imala pravokutni oblik, no u gornjem je dijelu priklesana u polukrug, vjerojatno

28 Salona IV, str. 54, uz izuzetak natpisa CIL 3, 9533 (= Salona IV, br. 225), koji bi se mogao datirati do sredine 5. st.

29 Na podatku zahvaljujem kolegici dr. sc. Vinki Matijević te obitelji Bodač koja mi je ljubazno dopustila fotografirati natpis.

30 G. Alföldy 1969, str. 318, s.v. *Ursus*.

Slika 6

Zbirni snimak dijela antičkoga i srednjovjekovnoga materijala pronađenog u Šupljoj crkvi (kat br. 3-8) (Fototeka MHAS-a)

radi odgovarajućeg smještanja pri novoj namjeni. Prema priloženom mjerilu uz izložene nalaze stela je bila otprilike 60 cm visoka i 30 cm široka, a veličina slova je varirala od otprilike 5 cm u prvom retku do 2 cm u zadnjem retku. Razlika u boji gornjega i donjega dijela stele možda upućuju na to da su bili iskorišteni na dvama različitim mjestima. Pri lomu stele oštećeni su dijelovi natpisnoga polja i profilacije. Iznad natpisnoga polja nalazi se trokutasti zabat s četverolatičnom rozetom u sredini, dok su joj s lijeve i desne donje strane uklesani listoliki ukrasi. Zabat slijeva i zdesna krasi ostatci akroterija koji su naknadno otklesani, a bili su ukrašeni vegetabilnim motivima. Natpisno je polje omeđeno dvostrukom profilacijom u obliku obrnutoga kimatija (*cymatium inversum*). S obzirom na nerazmjer u kvaliteti izrade same stele i slova, sigurno je da su spomenik izrađivale barem dvije osobe. Takav zaključak ni najmanje ne čudi, budući da se radi o dobro potvrđenom tipu stele koji se izrađivao serijski, možda već i u kamenolomu, dok je sam natpis nastao u drugoj radionici. Natpis je uklesan nejednakim slovima u osam redaka:

D(is) M(anibus)

C(-) Maxi-

ma Gaiō

Tatus-

io Sabi-

no co(n)iu-

gi benem-

erenti posu(it)

Prijevod: Bogovima Manima. C(-) Maksima Gaju Tatu-ziju Sabinu, zaslužnome mužu, postavila je.

Natpis je klesan ukoso, slova su nejednake veličine, nekoliko riječi prelazi iz jednoga u drugi redak, što sve zajedno upućuje na nevješta klesara koji nije unaprijed pripremio kompoziciju teksta natpisa. Rastavni znakovi u obliku trokuta uklesani su u prvome retku prije i nakon D te nakon M, u drugome nakon C.

Tekst započinje posvetom Manima nakon čega slijedi ime osobe koja je dala postaviti stelu. Njezino ime počinje

Slika 7
Sabinova stela (snimio Tonći Seser)

siglom C, a nastavlja kognomenom *Maxima*. Ta sigla C najvjerojatnije je pokraćeni gentilicij, no radi velike količine gentilicija koji počinju ovim slovom, nije moguće upuštati se u njegovu restituciju. Mogućnost da se radi o vrlo rijetko evidentiranom ženskom predimenu *Caia* gotovo je nikakva, budući da bi u tom slučaju bili navedeni predime i kognomen, bez gentilicija, koji je u ovome razdoblju bio najbitniji dio imenske sheme. Pokojnik se zvao Gaj Tatzuzije Sabin, a zanimljivo je da je njegovo predime u dativu uklesano u punom obliku kao *Gaio*, a ne uobičajenom siglom C. Prije nego analiziramo njegov gentilicij, spomenut ćemo

da je kognomen *Sabinus* dosta čest u Carstvu, a u Dalmaciji je potvrđen desecima primjerima.³¹ Gentilicij *Tatusius* iznimno je rijedak i dosad je potvrđen još samo u Dalmaciji. Može se dovesti u vezu s predrimskim imenima, kao npr. *Tata*, *Tatta*, *Tato*, *Tattia*.³² Nalazi se na natpisu kojim je komemoriran Gaj Tatzuzije Cetenion (*C. Tatusius Caetenio*), a spomenik mu je postavila kći Tatzuzija Valerila (*Tatusia Valerilla*).³³ Drugi je natpis iz Salone, a spominje Gaja Tadzuzija Kvartiona (*C. Tadius Quartio*).³⁴ Natpis se u literaturi vodi kao kliški,³⁵ međutim kako današnji teritorij Općine Klis na jednome dijelu duboko ulazi u teritorij sjeveroistočnoga dijela Salone, čini se da je po Bulićevu izvještaju sam natpis bio pronađen na potezu rijeke Jadro prema izvoru na Majdanu. Zvuči pomalo neobično, ali i područje samoga salnitanskog lokaliteta Šuplja crkva administrativno je danas pod Općinom Klis, a sam lokalitet u Bulićevo doba nije bio otkopan. Budući da se na njemu spominje gentilicij *Tadiusius*, koji se gotovo na isti način izgovarao kao i *Tatusius*, držimo da se radi o istome imenu.³⁶ Spomenik je postavljen za Sabina koji je bio Tadzuzijev nećak ili unuk (*nepos*). Budući da je pokojnikovo ime navedeno samo kognomenom *Sabinus*, može se pretpostaviti da mu je gentilicij bio *Tadiusius*, odnosno *Tatusius*. To bi, pak, s obzirom na izrazitu rijetkost ovoga gentilicija, navodilo na čudnu pomisao da se radi o istoj osobi, no kada se bolje pogleda ovaj natpis,³⁷ on ni tekстом ni izgledom ne odgovara razdoblju kada je bio podignut spomenik pronađen u Šupljjoj crkvi (sl. 7).³⁸ On je evidentno stariji (najvjerojatnije kraj 1. ili početak 2. stoljeća), o čemu govori izgled stele te izostanak formule *D(is) M(anibus)*, pa se ne bi moglo raditi o istoj osobi. Mora se primijetiti da, iako je ovaj gentilicij zasad potvrđen u malom broju slučajeva, svim je njegovim sigurno potvrđenim muškim nositeljima predime bilo *Gaius*, što možda upućuje na obiteljsku tradiciju uporabe toga predimena. Slično se može ustanoviti i za još neke lokalne gentilicije koji su u sličnoj mjeri zastupljeni na ovome području, kao npr. *Alasinus*.³⁹

Natpis bi se prema formulama i izgledu stele i *tria nomina* sheme mogao datirati oko sredine 2. stoljeća ili u drugu polovinu 2. stoljeća.

31 G. Alföldy 1969, str. 285-286, s. v. *Sabinus*.

32 A. Mayer 1957, str. 330-331.

33 CL 3, 3191 (nepoznato nalazište).

34 ILJug 2020 (Klis).

35 F. Bulić 1905, str. 156.

36 G. Alföldy (1969, str. 124) gentilicij *Tadiusius* ne vezuje uz *Tatusius*, nego uz gentilicij *Tadius*.

37 *Sabino / G(aius) Tadiusius / Q(u)artio nepoti*. Zanimljivo je da je kratica za predime uklesana kao G, a ne kao C.

38 Natpis se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu (inv. br. A 3522), a na njegovoj objavi zahvaljujem kolegi Mariju Radaljcu, kustosu epigrafičke zbirke, i autoru fotografije Tonću Seseru.

39 D. Demicheli 2016, str. 109-122

4. Ulomak nadgrobna spomenika

Ulomak gornjega desnog ugla manje stele od koje je vidljiv desni dio zabata u kojem je uklesan motiv akantova lista (sl. 6B). Natpisno je polje od zabata odvojeno jednostavnom profilacijom, a slova su pravilna i uklesana su blago izduženom kapitalom. Od natpisa su vidljivi ostatci iz triju redaka:

[Feli]cissi
[mo] [---]+naeo
[---]t[---]

Ne zna se je li preminuloj osobi bilo ime *Felicissimus* ili je natpis počinjao izrazom *infelicissimo* (najnesretnijemu). U prilog osobnome imenu *Felicissimus* išlo bi to što izraz *infelicissimus/a* najčešće stoji nakon imena. Pretpostavka da se radilo o osobi muškoga roda napravljena je prema obliku riječi u drugom retku, koja završava u dativu muškoga roda. Ipak, moguće je da je to samo jedan dio riječi koja ima svoj nastavak u trećem retku, ali s obzirom da do kraja retka ima mjesta za još jedno slovo, smatramo da se radi o kraju riječi. Ime *Felicissimus* javlja se posvuda u Carstvu, često među oslobođencima, a u Dalmaciji je poznato od sredine 2. stoljeća.⁴⁰ Slova u drugom retku N, A i E stoje u ligaturi. Na desnom dijelu fascije između zabata i natpisnoga polja očekivao bi se ostatak formule *D(is) M(anibus)*, no možda je bila uklesana na dijelu koji nedostaje. S obzirom na oblik slova i na pretpostavljeni izgled spomenika, natpis se može datirati od kraja 2. i kroz čitavo 3. stoljeće.

5. Ulomak nadgrobna natpisa

Manji fragment lijevoga dijela stele s očuvanim dijelom profilacije i dvama redcima koji glase (sl. 6C):

[-----]s]
simo [-----]
ann(os) [----]

U prvom sačuvanom retku vide se ostatci riječi koja završava na *-simo*, što je najvjerojatnije dativ nekoga od uobičajenih superlativa na nadgrobnim natpisima (npr. *pietissimo*, *infelicissimo*, *carissimo*, *rarissimo* itd.). U retku

ispod ostatci slova upućuju na godine života preminule osobe. Spomenik se može datirati u 2. ili 3. stoljeće.

6. Ulomak spomenika s natpisom

Ulomak spomenika s natpisom oštećenog sa svih strana (sl. 6D). Vidljivi su ostatci četiriju redaka natpisa koji glase:

[-----]ORIN(?)+? [---] / [-----]NOH(?)O[----] / [-----]
---]RATOT(?)I+[----] / [-----]++ON(?)+[----]

Sa slike se slova ne daju jasno pročitati, pa se tako ne može ni sa sigurnošću govoriti o njegovoj namjeni. Čini se da se radi o prva četiri retka natpisa, odnosno da iznad slova prvoga sačuvanog retka nije bilo uklesanog teksta. Moguće da je u prvome retku ostatak imena *Victorinus/a* ili eventualno *Victoria*, ako posljednje slovo nije N nego A. Slova su nepravilna i neujednačena te upućuju na razdoblje od 3 do 5. stoljeća.

7. Ulomak nadgrobna (?) natpisa

Maleni ulomak (sl. 6E), najvjerojatnije desnoga dijela spomenika, na kojem su vidljiva dva retka natpisa od kojih je samo jedan čitak:

-----/ [----]++O+/ [-----]INAT/ -----

Nije moguće ništa sa sigurnošću reći o karakteru i značenju ovoga ulomka, može se pretpostaviti da se radi o nadgrobnom natpisu, budući da su svi ostali rimski natpisi koji su pronađeni u ovim istraživanjima bili nadgrobni.⁴¹ Natpis nije moguće uže datirati, a prema tipu slova najvjerojatnije pripada razdoblju 2. ili 3. stoljeća.

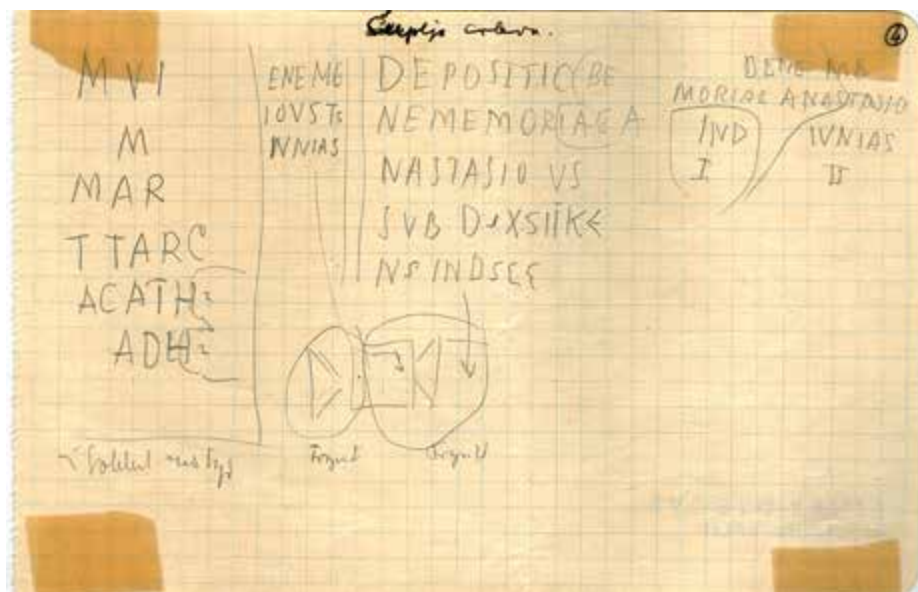
8. Ulomak sarkofaga (?)

Manji ulomak na čijoj se jednoj strani razabire slovo N, a na drugoj ostatak dekoracije, najvjerojatnije anse koja je nekoć s jedne i druge strane ukrašavala natpisno polje (sl. 6F). Budući da se radi o slovu koje se i okrenuto naopako na isti način čita, nije jasno je li pripadalo početnom ili završnom dijelu retka. Natpis nije moguće uže datirati osim predložiti dataciju unutar koje su pronađeni ostali nadgrobni natpisi s ovoga lokaliteta, a to je od 2. do 5. stoljeća.

Na ovoj se fotografiji Dyggveova arhiva nalazi još nekolicina ulomaka antičkoga i srednjovjekovnoga razdoblja, a kako ne nose natpis, nisu predmet ovoga rada.

40 G. Alföldy 1969, str. 201, 202, s. v. *Felicissimus*.

41 Slično se može reći i za natpise s kasnijih istraživanja Šuplje crkve od kojih je, koliko mi je poznato, samo jedan posvetnoga karaktera.

Slika 8
Dyggveova skica dvaju natpisa iz Šuplje crkve (lijevi je kat. br. 9)

Osim njih, ovdje se nalazi i ulomak spomenika s natpisom (sl. 6G) koji je objavljen u zbirci natpisa kršćanske Salone.⁴² Ulomak se danas nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu i zaveden je pod brojem A 5844. Radi se o fragmentu poklopca sarkofaga od mramora koji bi se mogao datirati u 5. ili 6. stoljeće.

Natpis sa skice 1 (sl. 8)

Prva od dvije ceduljice s crtežima natpisa prikazuje dva spomenika od kojih je jedan nedavno objavljen,⁴³ dok je drugi, koji ovdje donosimo, prikazan na crtežu lijevo. Kao dio Dyggveove dokumentacije, ova ceduljica nosi br. 4.

9. Ulomak natpisa

Dyggveova skica (sl. 8, lijevo) prikazuje dio natpisa uklesana u šest redaka koji uz djelomično restituirani dio glase:

*m(ensibus) VI / M / MAR / T(itus) Tarc[onius] /
⁵Agath[emerus] / ADH(?)*

Iz skice se na prvi pogled ne može ništa sa sigurnošću restituirati. Ispod skice spomenika nalaze se Dyggveove zabilješke koje je vrlo teško pročitati. Prvi redak možda upućuje na broj mjeseci nečijega života, *m(ensibus) VI*. Gotovo je sigurno da se u četvrtom i petom retku radi o imenu od kojega je u petome retku kognomen koji počinje na *Agath-*, kao npr. *Agathe, Agathemerus, Agathocles, Agatho, Agathinus* i sl. Četvrti bi redak mogao upućivati na gentilicij *Tarconius* koji je u Saloni zabilježen na nekoliko natpisa. Ako pretpostavimo ime *T(itus) Tarconius Agathemerus*, smatramo da bi se moglo raditi o Tarkoniju Agatemeru koji je dosad zabilježen na jednome natpisu u Saloni.⁴⁴ Radi se o njegovu nadgrobnom natpisu iz kojega se može zaključiti da je bio oslobođenik i da je umro u dobi od 30 godina. Zanimljivo je da je gentilicij *Tarconius* vrlo rijedak i da je u ovome obliku potvrđen jedino u Dalmaciji i to na ukupno sedam natpisa od kojih su svi iz Salone.⁴⁵ S obzirom na prevladavajuću zastupljenost ovoga gentilicija u Dalmaciji, možda bi se moglo pomišljati na njegovo lokalno podrijetlo.⁴⁶ U obzir također dolazi i čitanje ovog imena kao *Tarconius*, budući da je na skici vidljiv ostatak imena kao TARC,

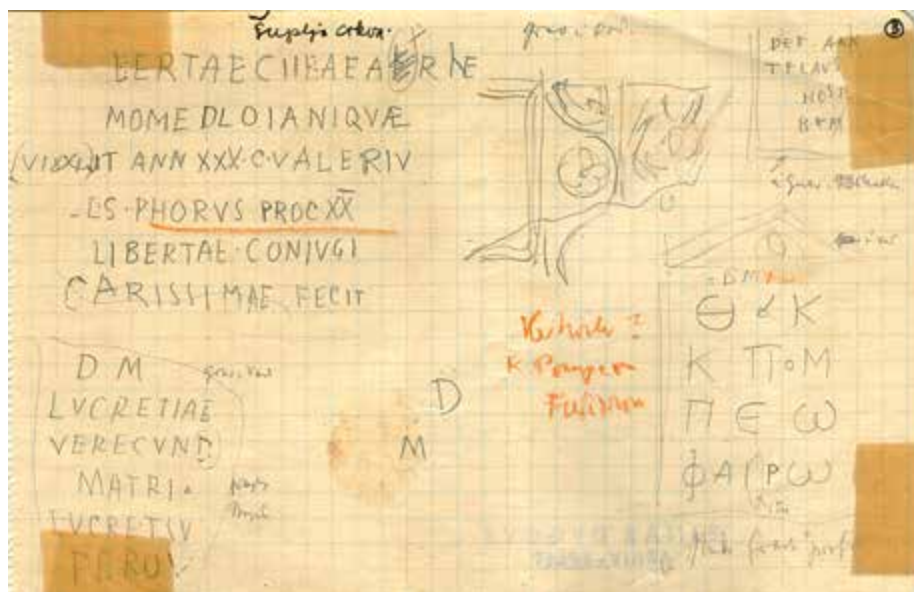
42 Salona IV, str. 1247, frg. A 5844. Tekst natpisa je ROPERA.

43 M. Sanader – D. Demicheli 2017. Radi se o prednjoj stranici sarkofaga s dvama natpisima, a na oba se spominje služba ostijarija, odnosno crkvenog vratara.

44 CIL 3, 2360.

45 CIL 3, 2360, 6551, 9199; ILJug 2042, 2195, 2196, 2609.

46 G. Alföldy (1969, str. 124, s. v. *Tarconius*), koji upućuje i na gentilicij *Tarconius*, spomenut na jednome natpisu iz Rima (CIL 6, 39472a), smatra da se u Dalmaciji radi italjskim obiteljima.

Slika 9

Dyggveova skica četiriju natpisa iz Šuplje crkve (kat. br. 10-13)

pri čemu krajnje slovo C može biti dio slova O. Gentilicij *Taronius* bi također upućivao na lokalno podrijetlo, premda je potvrđen i u Italiji. Naime, njega bi se moglo povezati s imenskim elementima od kojih je sačinjen i gentilicijem *Tarius*, a moguće toponim *Tariona* i etnonim *Tarionae*.⁴⁷ Ipak, radi vrlo velike vjerojatnosti da se radi o osobi koja je već potvrđena na natpisu iz Salone, Tarkoniju Agatemeru, prije bismo se opredijelili za čitanje ovoga gentilicija kao *Tarconius*. Pretpostavljeni kognomen *Agathemerus* grčkoga je podrijetla, u Dalmaciji je poznat s već spomenutoga natpisa u Saloni, ali u izvedenicama *Agathemeris* (žensko ime) poznat je na barem još dvama natpisima. Inačice ovoga imena poznate su na grčkim i latinskim natpisima diljem Carstva u stotinama primjera.⁴⁸ Natpis bi prema *tria nomina* shemi valjalo datirati do prve polovine 3. stoljeća.

Natpisi sa skice 2 (sl. 9)

Kao dio Dyggveove dokumentacije, ova ceduljica nosi br. 3, a na njoj su skicirana četiri natpisa. Jedan se natpis nalazi u MHAS-u (kat. br. 13), jedan je još uvijek *in situ* ugrađen u pod ranokršćanske bazilike (kat. br. 12), dok se za preostala dva (kat. br. 10 i 11) ne zna gdje su. Uz svaku skicu nalaze se Dyggveove zabilješke koje je vrlo teško pročitati.

10. Nadgrobni spomenik Lukrecije Verekunde

Prema Dyggveovoj skici (sl. 9, dolje lijevo), čini se da se radi o steli, a natpis je bio uklesan u barem šest redaka koji glase:

D(is) M(anibus)
Lucretiae
Verecund[ae]
matri
Lucretiu[s]
Ferox

Prijevod: Bogovima Manima. Lukreciji Verekundi, majci, Lukrecije Ferok (je postavio).

Skica sugerira da se radi o necjelovitom spomeniku, no nije poznato je li sam natpis imao još teksta. Naime, natpis bi mogao i u ovakvom obliku biti uklesan, ali je isto tako mogao sadržavati i još poneki podatak, kao npr. glagol *posuit* koji je mogao doći iza imena komemoratora. Prema skici, natpis je mjestimično oštećen, no ne u tolikoj mjeri da bi dovelo u pitanje predloženu restituciju.

⁴⁷ O gentiliciju *Tarius* i ovoj vezi v. G. Alföldy 1968.

⁴⁸ Ustanovljeno pretragom mrežnih baza Clauss-Slaby (http://db.edcs.eu/epigr/epi.php?s_sprache=de) i Packard Humanities (<http://inscriptions.packhum.org>).

Nadgrobní je spomenik svojoj majci Lukreciji Verekundi postavio sin Lukrecije Ferok. Donekle iznenađuje isti gentilicij majke i sina, no to se može objasniti pretpostavkom da je majka bila nekoć robinja koja je manumisijom dobila gentilicij svojega bivšeg vlasnika za kojega se potom i udala i s kime je imala sina koji će imati isti gentilicij kao njegovi roditelji. Druga je mogućnost da su Lukrecija i njezin suprug jednostavno imali isti gentilicij i nisu nužno morali biti u krvnome srodstvu. Gentilicij *Lucretius/a* italskoga je podrijetla,⁴⁹ a u Dalmaciji je razmjerno slabo zastupljen s pet natpisa,⁵⁰ od čega na trima natpisima sa salonitanskoga područja. Od ta tri natpisa dva iz Salone pripadaju ranom principatu, dok se jedan natpis iz Epetija može datirati u 2. stoljeće. Kognomen *Verecundus/a* najbolje je zastupljen u keltskim i germanskim provincijama,⁵¹ u Dalmaciji je potvrđen na dvadesetak natpisa, a najbolje na salonitanskom području. Kognomen *Ferox* rasprostranjen je posvuda po Carstvu, u Dalmaciji je poznat s desetak natpisa, a najviše ih je na području Salone. Budući da ne znamo kako su spomenik i slova natpisa izgledali, držimo da bi se prema formuli *D(is) M(anibus)* i prema onomastičkoj shemi spomenik mogao datirati od sredine 2. do kraja 3. stoljeća.

11. Ulomak nadgrobnoga spomenika

Sačuvana je skica donjeg dijela nadgrobnog spomenika (sl. 9, gore desno) po kojoj se vidi da su bila očuvana četiri retka natpisa:

-----
def(uncto/ae) ann(os) [--]
T(itus) Flavius
Hosp[es]
b(ene) m(erenti)

Skica ponešto odudara od slova restitucije, no prema tekstu jasno je da se radi o nadgrobnome spomeniku koji je Tit Flavije Hospit postavio za nepoznatu osobu. Natpis je imao i podatak o godinama života pokojnika ili pokojnice, no broj nije bio sačuvan. Prema skici, na mjestu gdje je stajalo ime komemoratora piše T FLAVS HOSP, što bi po našem sudu trebalo biti ime *T(itus) Flavius Hosp[es]*.⁵² Gentilicij *Flavius*, budući da je bio carski, vrlo je rasprostranjen

u Carstvu i Dalmaciji. Kognomen *Hospes* poznat je posvuda po Carstvu, a u Dalmaciji je poznat s tek nekoliko primjera.⁵³ *Tria nomina* i carski gentilicij *Flavius* ne pomažu mnogo u užoj dataciji, budući da natpise s ovakvom imenskom kombinacijom nalazimo od kraja 1. do prve polovine 3. stoljeća. Ipak, uza sve navedeno zajedno s kraticom *b(ene) m(erenti)*, ova bi se datacija mogla svesti od 2. do početka 3. stoljeća.

12. Stela Kvinta Pompeja Fedra

Veći dio nadgrobnoga spomenika ugrađen je u narteks ranokršćanske bazilike te je i danas vidljiv (sl. 10). Dimenzije spomenika su: vis. 61 cm, šir. 52 cm, deb. 7 cm. Razlomljen je u četiri fragmenta, što je najvjerojatnije posljedica njegove ugradbe u hodnu površinu, a kao takav je i otkriven tijekom Dyggveovih istraživanja, što se može vidjeti na skici (sl. 9, dolje desno). Imao je uklesan zabat kojemu nedostaje vrh, a u njegovoj je sredini prikazana četverolatična rozeta. Sa strane se vide ostatci plitko uklesanih akroterija. Natpisno je polje bilo omeđeno dvostrukom profilacijom (*cymatium rectum*). Čitava je površina stele presvučena slojem kamenca, što je posljedica stalnoga plavljenja lokaliteta. Iz istih je razloga natpis počesto prekriven ostatcima riječnoga mulja koji se uvukao u pukotine između kojih za ljetnih mjeseci nikne korov. Slova su lijepo isklesana i iako nisu iste veličine, djeluju vrlo elegantno. Njihova je veličina: 7 cm u prvom retku, 2–6,7 cm u drugom retku, 4 cm u trećem retku. Očuvan je natpis iz prva četiri retka:

Θ(εοίς) Κ(αταχθονίοις)
Κ(οίντω) Πομ-
πε[ί]ω
Φα[ίδ]ρω

Prijevod: Podzemnim bogovima. Kvintu Pompeju Fedru [-----]

Spomenik je postavljen za Kvinta Pompeja Fedra, a natpis ima sve odlike rimskodobne grčke epigrafije: rimska je formula *Dis Manibus* napisana na grčki način kao *Θ(εοίς) Κ(αταχθονίοις)*, dok je ime koje bi na latinski u dativu glasilo *Q(uinto) Pompeio Phaedro*, u grčkome

49 G. Alföldy 1969, str. 95, s. v. *Lucretius*.

50 CL 3, 1924 (*Stobreč/Epetium*); 2040; 2041 (*Solin/Salona*); 3142 (*Osor/Apsorus*); 8351 (Požega kod Čačka).

51 G. Alföldy 1969, str. 324, s. v. *Verecundus*.

52 U teoriji bi mogao doći u obzir i kognomen *Hospitalis*, koji je jednom potvrđen u Saloni, no prema rasporedu slova na skici čini se da ovo ime ne bi moglo stati.

53 G. Alföldy 1969, str. 218, s. v. *Hospes*.

Slika 10 i 10a

Stela Kvinta Pompeja Fedra in situ u narteksu ranokršćanske bazilike
(na slici 10a natpisno je polje ovlaženo vodom, snimila Ana Demicheli)

glasi $\text{Κ(οίντω) Πομπείω Φαίδρω}$ (gentilicij je uklesan kao Πομπείω umjesto Πομπηίω). Pri sredini kognomena je oštećenje te on nije sačuvan u cijelosti, no smatramo da je izvorno glasilo Φαίδρος , odnosno u dativu Φαίδρω . Ostatak je natpisa najvjerojatnije spominjao još poneku informaciju kao što su godine života ili ime onoga tko je natpis postavio. Kvint Pompej Fedro bio je pripadnik grekofone, odnosno istočnjačke zajednice u Saloni, koja je poprilično dobro evidentirana i na latinskim i na grčkim natpisima. Gentilicij *Pompeius* poznat je diljem Carstva, a među stanovništvom Dalmacije prisutan je kod osoba istočnjačkoga podrijetla,⁵⁴ što pokazuje i ovaj natpis. Iz Salone je poznata i rimskodobna nadgrobna ara s natpisom na grčkom jeziku, a koja je komemorirala zaslužnoga građanina Gneja Pompeja Papa ($\text{Γν. Πομπήιος Πάππος}$).⁵⁵ Kognomen Φαίδρος , odnosno *Phaedrus* (*Fedrus*)⁵⁶ zasad nije poznat u Dalmaciji. Na latinskim je natpisima najzastupljeniji u

gradu Rimu,⁵⁷ dok se na grčkim natpisima javlja više stotina puta.⁵⁸ S obzirom na *tria nomina* shemu u kombinaciji s posvetom podzemnim bogovima, natpis bi trebalo datirati najvjerojatnije u 2. stoljeće.

13. Sarkofag Valerije Earine

Spomenik je u sekundarnoj uporabi pronađen kao poklopnicu srednjovjekovnoga groba (sl. 11 i 11a) smještena uza zid crkve. Sačuvana je prednja stranica sarkofaga od vapnenca kojoj nedostaje dio lijeve strane s ukrašenjima i manji dio s natpisom, ali se sa sigurnošću mogu nadopuniti slova. Budući da se radi o lijepom primjeru sarkofaga lokalne produkcije, spomenik je objavljen radi svojih stilskih osobitosti,⁵⁹ no sam natpis pritom nije epigrafski analiziran.⁶⁰ Ulomak se danas čuva u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (sl. 12). Dimenzije spomenika su: vis. 48,5 cm, šir. 126 cm, deb. 10,5 cm; vel.

54 G. Alföldy 1969, str. 11, s. v. *Pompeius*.

55 M. Abramčić 1925, str. 7-8. Natpis je bio korišten kao kamenica za ulje u jednoj kući u Solinu.

56 Uključuje i oblike ženskih imena Φαίδρα , *Phaedra* i *Fedra*.

57 Pretragom na tražilici Claus-Slaby (http://db.edcs.eu/epigr/epi.php?s_sprache=de), kojom su obuhvaćeni i muški i ženski oblici ovog imena.

58 Ustanovljeno preko tražilice <http://inscriptions.packhum.org>.

59 N. Cambi 2010, str. 131, br. 168.

60 Natpis je dospio u mrežnu bazu epigrafskih spomenika Claus-Slaby, zaveden pod brojem EDCS-68000043, no čitanje koje je preuzeto iz prve objave ponešto se razlikuje od ovdje predloženog.

Slika 11 i 11a

Prednja strana sarkofaga Valerije Earine prilikom pronalaska u sekundarnoj upotrebi (Fototeka MHAS-a)

slova 4-5 cm. S desne je strane vidljiva gornja strana ukrasa koji je bio uklesan s obje strane natpisnoga polja. Od sačuvanoga se dijela vidi četverolatična rozeta u krugu iznad kojega je dupin okrenut nadesno. Najvjerojatnije je još jedan dupin bio uklesan i ispod rozete. Desno od toga je novi prikaz od kojega se vidi gornji dio tijela erota prikazanog *en face* s kantarom na glavi koji drži jednom rukom, a ovakav je prikaz najvjerojatnije bio uklesan i na lijevoj strani. Sačuvani natpis uklesan je u šest redaka, dok pretpostavljena restitucija uključuje i početni redak koji je mogao biti uklesan na poklopcu sarkofaga:

[D(is) M(anibus)]?
 [Va]leriae C(ai) lib(ertae) {A}earine (!)
 [d]omo Mediolani quae
 [vi]xit ann(os) XXX C(aius) Valerius
 [T]elesphorus proc(urator) XX (vicesimae)
 [her(editatium)?] libertae coniugi
 carissimae fecit

Prijevod: Bogovima Manima. Valeriji Earini, Gajevoj oslobođenici, podrijetlom iz Mediolana, koja je živjela 30 godina. (Spomenik) je svojoj oslobođenici i najdražoj supruzi postavio Gaj Valerije Telesfor, prokurator za porez na dvadesetinu nasljedstva (?).

Slova natpisa lijepo su i pravilno uklesana kvadratnom kapitalom. Riječi su odvojene rastavnim znakovima u obliku trokuta. Natpisno je polje omeđeno profilacijom (*cymatium inversum*). Slova I, N i E na kraju prvoga retka su u ligaturi, kao i V, A i E na kraju drugoga retka u riječi *quae*.

Iz teksta se vidi da je u sarkofagu bila sahranjena Valerija Earina, a njoj je ovaj spomenik dao postaviti suprug i bivši gospodar Gaj Valerije Telesfor. Nakon manumisije ona je dobila gentilicij svoga gospodara u ženskom rodu, a kognomen je bio njezino izvorno ime. Ovaj je kognomen uklesan kao *Aearina*, no smatramo da se radi o kognomenu *Earina* koji je ovdje uklesan pogrešno. Može se pomišljati na hiperkorekciju, koja bi se objasnila klesarovom tendencijom da početno *E* napiše kao *AE*, uzimajući u obzir sasvim normalnu pojavu monoftongizacije u

Slika 12

Prednja strana sarkofaga Valerije Earine (snimio Ante Jurčević)

govornom latinskom, pri kojoj se diftong *ae* čitao kao *e*. Epigrafskih dokaza za ovu pojavu ima više nego dovoljno, no ne čini se da je ovdje riječ o tome. Naime, riječi *quae*, *libertae* i *carissimae* uklesane su pravilno, a ne vulgarnolatinjskim oblikom kao *que*, *liberte* i *carissime*, što ne upućuje izravno na izgovor ovih riječi, ali upućuje na ortografiju. Stoga bismo se radije odlučili riječ *Aearine* interpretirati kao pogrešno uklesani oblik *Earinae* nego kao hiperkorektni oblik od *Earin(a)e*.

Natpis donosi i oslobođenično mjesto podrijetla, Mediolan (*Mediolanum*, danas Milano), ovdje uklesano kao *Mediolani*, u formi starog lokativa. Moguće da su joj roditelji bili robovi orijentalnoga podrijetla koji su služili u tome gradu. Pregledom natpisne građe Mediolana može se zaključiti da je ondje boravilo podosta osoba koji se najčešće prema imenu i svom pravnom statusu (robovi i oslobođenici) mogu identificirati kao Orijentalci ili njihovi potomci.⁶¹ Kognomen *Earinus/a* potvrđen je po Carstvu na desecima natpisa, no ne i u Dalmaciji. Ime je bilo popularno među robovima, a kod rimskih je pjesnika Marcijala i Stacija dobro opisan Earin (*Earinus*), carski eunuh, koji je bio Domicijanov osobni peharnik (*vini minister*).⁶² U transpadanskoj regiji, odakle je bila Earina sa salonitanskoga natpisa, ovaj je kognomen zabilježen dvaput.⁶³

Gaj Valerije Telesfor bio je rimski građanin i s obzirom na svoje prokuratorsko namještenje trebao je pripadati

viteškome staležu. Gentilicij *Valerius* najrasprostranjeniji je necarski gentilicij u Carstvu, a u Dalmaciji je poznat s brojnih natpisa. Kognomen *Telesphrus* istočnjačkoga je podrijetla, a potvrđen je u preko 200 primjera na latinskim natpisima u čitavom Carstvu, i to u inačicama *Telesphorus*, *Telesforis* čak i kao *Telesphorinus*.⁶⁴ Imena *Telesphorus* i *Telesphoris* javljaju se u Dalmaciji na još četiri ili pet natpisa.⁶⁵ To je teoforno ime, budući da je Telesfor u grčkoj mitologiji bio Asklepijev sin i brat božice Higijeje. U Carstvu postoji nekoliko osoba s kombinacijom gentilicija *Valerius* i kognomena *Telesphorus*, od kojih je najzanimljiviji imenjak ovdje spomenutoga Gaja Valerija Telesfora sa žrtvenika u Luzitaniji.⁶⁶ Nema dokaza da se radi o istoj osobi, premda se ni ta pretpostavka ne može u potpunosti odbaciti.

Ovaj je bračni par došao u Salonu radi Valerijeva posla, odnosno njegova prokuratorskog namještenja. Gaj Valerije Telesfor bio je činovnik zadužen za ubiranje poreza, a kao takav nije bio odgovoran namjesniku provincije nego izravno caru. Nije jasno je li bio zadužen za porez na nasljedstvo (*procurator vicesimae hereditatium*) ili na manumisiju, odnosno oslobođenje roba (*procurator vicesimae libertatis*), budući da upravo taj podatak nije sačuvan. To su jedina dva poreza koji su se ubirali u visini od jedne dvadesetine (*vicesima pars*), odnosno 5 % od ukupne vrijednosti.

Porez na nasljedstvo (*vicesima hereditatium*) morali su plaćati rimski građani u provincijama, no samo kada

61 Npr. CIL 5, 5844; 5858; 5861; 5862; 5871; 5878; 5879; 5881; 5889; 5891; 5894; 5901; 5904; 5926; 5979; 6029; 6089; AE 1974, 346; AE 1994, 729; AE 1995, 655; AE 1995, 665; AE 2001, 1088.

62 Mart. 9, 36, 1; Stat. *Silv.* IV. Više o ovoj osobi kod: C. Henriksén 1997.

63 CIL 5, 5526 (Vergiate), *Silvano / sacrum / M(arcus) Pappius / Earinus / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*; CIL 5, 6590 (Novara), *Vibiae / Crispi libertae / Earin(a)e / L(ucius) Iunius / Onesiphorus*.

64 OPEL IV, s. v. *Telesphorus*.

65 CIL 3, 2152; 9072; 14819 (Salona); ILJug 1624 (Šipovo); ILJug 2779 (Kaštel Gomilica).

66 AE 1995, 745, Alcuescar (Norba).

bi nasljedstvo bilo procijenjeno na velike iznose.⁶⁷ Porez je uveo August 6. godine zakonom koji se zvao *lex Iulia vicesimaria*,⁶⁸ a sam je zakon ratificiran u Senatu 13. godine.⁶⁹ Prihod od ovoga, kao i još ponekih poreza, išao je u vojnu blagajnu (*aerarium militare*) za isplatu veteranskih mirovina.⁷⁰ Porez od 5 % odnosio se samo na nasljedstvo putem oporuke, ali pripadnici bliske rodbine bili su oslobođeni plaćanja. Ovaj je porez, uz *portorium* i *vicesima libertatis*, bio jedan od tri glavna indirektna poreza koja su rimski građani plaćali u provincijama. Porez na nasljedstvo vrlo je dobro dokumentiran u antičkim izvorima⁷¹ te papirima i natpisima.⁷² Carski prokuratori, među kojima su i prokuratori za ubiranje ovoga poreza, najbolje su natpisima dokumentirani od kraja 1. stoljeća do 3. stoljeća, što se opravdava porastom administrativnih namještenja u korist viteškoga staleža kojem su prokuratori pripadali.⁷³ Naime, do tada je većina važnijih administrativnih položaja bila u rukama senatorskoga staleža, odnosno osoblja koje je bilo njima na raspolaganju, ali krajem 1. i početkom 2. stoljeća sva važnija mjesta vezana uz financije pripala su vitezovima i njihovu osoblju sačinjenom od mnogih robova i oslobođenika.⁷⁴ Zasad još nema dokaza za položaj prokuratora za porez na nasljedstvo u najranijem Carstvu, a smatra se da su prokuratori postupno zamjenjivali publikane koji su kao privatnici bili zaduženi za ubiranje poreza.⁷⁵ Podrazumijeva se da prokuratorsko namještenje pretpostavlja osobu viteškoga staleža, no ponekad su ovu dužnost mogli izvršavati i carski oslobođenici, što se najbolje vidi u natpisima koji spominju prokurateure za porez na nasljedstvo.⁷⁶ Kognomen ovoga prokuratora upućuje na moguće istočnjačko podrijetlo, a koje se često u ovakvim slučajevima može dovesti u vezu s oslobođeničkim statusom. Kako se ipak radi o prokuratoru koji nema carski gentilicij, ne smatramo da se radi o carskom oslobođeniku, ali se može pomisliti da je sin

Slika 13
Stela carskog vilika i arkarija Kvintijana uzidana u kuću u Solinu (snimio Ivan Matijević)

oslobođenika koji je uspio doseći viteški stalež. Njegovo podrijetlo s ovog natpisa ne možemo saznati, moguće je da je Italik, također iz Mediolana, pa ćemo spomenuti da je u tom gradu je poznato nekoliko Valerija koji su bili oslobođenici.⁷⁷

67 Ne postoji jedinstveno mišljenje o visini iznosa koji je podlijegao porezu, a pretpostavke idu od 20.000 do 200.000 tisuća sestercija. O tome više F. Gillam 1952, str. 397-405.

68 Ch. Poisnel 1883, str. 313; F. Gilliam 1952, str. 397.

69 D. Benoit 2012, str. 24.

70 Ch. Poisnel 1883, str. 313; D. Benoit 2012, str. 11-23; S. Günther 2015, str. 7.

71 *Dio. Cass; Plin.*

72 Više o tome i o prokuratorovu uredu u provincijama v. D. Benoit 2012.

73 O porastu administrativnih mjesta u razdoblju u Carstvu od kraja 1. do kraja 2. stoljeća v. W. Eck 2000, str. 238-265.

74 W. Eck 2002, str. 143.

75 S. Günther 2015, str. 8.

76 Npr. CIL 6, 5554 (Roma), *T(ito) Aelio Aug(usti) lib(erto) / Agathopo proc(uratori) XX / heredit(atium) Sulpicia / Thallusa coniugi / bene merenti et / heredes / fecerunt;* CIL 6, 8443 (Roma), *D(is) M(anibus) / Ti(beri) Claudii / Aug(usti) lib(erti) / Saturnini / proc(uratoris) XX(vicesimae) here(ditatum) / provinciae Achaiae / et Saturnina / coniunx fecit;* ILGR 17 (Kos), *D(is) M(anibus) / Ulpiae Verecundae / optimae lib(ertae) at(que) / co(n)iugi fecit / M(arcus) Ulpus Aug(usti) / lib(ertus) Stephanus / proc(urator) XX(vicesimae) / hereditatum / regionis <C=K>ariaes(!) / et insularum C<y=U>cladum / memoriae causa.*

77 CIL 5, 5781; 5895; 5959 (Milano/Mediolanum).

U Dalmaciji nema spomena ove dužnosti. Iz antičke Domavije poznat je natpis podignut za viteza koji je, među ostalim vojnim i civilnim dužnostima, prema pretpostavljenoj restituciji, obnašao i jednu prokuratelu vezanu uz nasljedstvo.⁷⁸ Kako mu je na natpisu naveden *cursus honorum*, ovu je dužnost mogao obnašati i u nekoj drugoj provinciji, pa nije pouzdan pokazatelj ove funkcije u Dalmaciji. Izravnu vezu s prikupljanje poreza na nasljedstvo u Dalmaciji, ali i naznake načina na koji je ovaj sustav funkcionirao, nalazimo na jednom natpisu iz Salone. Radi se o lijepoj steli⁷⁹ poduzetnoga roba Kvintijana (*Quintianus*) koji je pripadao carskoj kući (*verna Augusti*), a koji je na natpisu spomenut kao vilik i arkarij za utržak poreza na nasljedstvo (*vilicus et arcarius XX hereditatium*) (sl. 13). Kako je bio carski rob, sigurno je radio na nekom od carskih posjeda na salonitanskome području. Kao vilik i arkarij (blagajnik) ovaj je čovjek mogao obnašati čitav niz dužnosti vezanih uz upravljanje imanjem i financijama, a jasno je da je obje funkcije obnašao u svrhu prikupljanja poreza na nasljedstvo. Naime, građani su u provincijama u svojim oporukama znali ostavljati caru svoje posjede, kojima su potom upravljali carski robovi i oslobođenici, a proces prebacivanja vlasništva išao je preko prokuratora za nasljedstvo. Prema D. Benoitu prisutnost carskoga roba pri obavljanju ove funkcije ne govori nužno i o prokuratoriskome uredu u Saloni, pa on smatra da je Salona bila *statio vicesimae hereditatium*, odnosno postaja za prikupljanje poreza na nasljedstvo,⁸⁰ kakve su i inače postojale u Carstvu.⁸¹ Robovi koji su radili u administraciji prikupljanja poreza bili su redovito robovi u carskom vlasništvu, što je najbolje posvjedočeno natpisnom građom. Konkretno za ovaj porez mogu se naći carski robovi i oslobođenici koji su po provincijama obnašali sljedeće funkcije: *dispensator XX hereditatium*, *a commentariis XX hereditatium*, *tabularius XX hereditatium*, *adiutor tabularii XX hereditatium*, *vilicus XX hereditatium*, *arcarius XX hereditatium*.⁸² Kvintijan je zasad jedini predstavnik mreže

sustava naplate ovoga poreza u Dalmaciji čiju su osnovu predstavljali robovi i oslobođenici.

Većina natpisa koji spominju prokuratele u Dalmaciji dolaze iz njezine unutrašnjosti, točnije s područja na kojem su se nalazili bogati rudnici srebra i željeza. Domavija je bila najznačajniji grad iz kojega se upravljalo rudnicima na području sjeveroistočne Dalmacije. Ovaj je grad, koji je dosegao status kolonije, pojedinačno ostavio najviše epigrafskih svjedočanstava o prokuratoriskoj djelatnosti u Dalmaciji. Kako su prokurator nadgledali eksploataciju rude i u ime cara upravljali čitavim ovim sustavom, oni su bili i najutjecajniji pojedinci na ovome području, pa stoga i ne čudi brojnost natpisa koji ih spominju. S druge strane Salona, koja je centar provincije, nema mnogo natpisa sa spomenom prokuratora, ali u njoj moramo moći pretpostaviti sjedišta pojedinih prokuratela, odnosno različitih ureda za nekoliko vrsta financijskih djelatnosti. Jedan od prokuratora zabilježenih u Saloni bio je i Marko Aurelije Hermo, koji je bio carski oslobođenik i prokurator, a koji je postavio nadgrobni spomenik svome preminulom sinu, vitezu Marku Aureliju Hermogenu.⁸³ Sama činjenica da je nekadašnji carski rob kao oslobođenik⁸⁴ postao prokurator ostavlja mogućnost da se radi o položaju prokuratora za porez na nasljedstvo. No čak i ako je tome tako, ne možemo biti posve sigurni da je Hermo obnašao tu dužnost u Dalmaciji. Sama činjenica da je od nekadašnjega carskog roba dospio do prokuratora, što mu je osiguralo toliki imetak da mu sin uđe u viteški stalež, dovoljno ocrta fascinantni rimski pravni i administrativni sustav u kojem je ponekad bilo isplativije biti rob nego slobodni građanin. To govori i o vrlo velikom povjerenju koje su carski robovi zaposleni u složenom sustavu upravljanja carskim posjedima u provincijama uživali kod cara, ali i o njihovoj neupitnoj sposobnosti koja se očituje u njihovu kasnijem namještenju na prokuratorске položaje. Jasno je i da je samome caru bilo od velike koristi na ovakve položaje namjestiti ljude od povjerenja koje je oslobodio uz

78 CIL 3 12732, (Gradina/Domavia), *C(aio) Iul(ia) Silvano / Melanioni eq(uo) / publico flam[in]i Po/m[o]nali [---]VR om/nibus equestri/bus militiis func[t]o proc(uratori) Aug(usti) [---]III / [---]IRC per provin(cias) / [---]XXIII proc(uratori) Aug(usti) / [ra]tionis [heredit(atium)] / [proc(uratori) p]r[ro]vinc(iae) / [---]p[ro]c(uratori) C[---]I[1] / [---]ICV[---] / [---]IC[---] / [---]in muni[cipio] Do[m]aviano / [---]A[---]NI[---]E[---]C[1] / [---] patrono / [---] pro[v]inc(iae) / [---]V[*

79 CIL 3, 1996, *D(is) M(anibus) / Quintiano / vernae Aug(usti) / vilico et / arcario XX / her(editatium) Iulia Hel/pis coniugi / b(ene) m(erenti) p(osuit)*.

80 D. Benoit 2012, str. 79.

81 CIL 6, 8446 (Roma), *princeps tabularius in statione XX hereditatium*; CIL 12, 1926 (Vienna), *vilicus XX hereditatium stationis Viennae*. Kao i za Salonu, na temelju sličnih natpisa Benoit pretpostavlja postojanje ovih postaja i u drugim gradovima.

82 Npr. CIL 2² 14, 832 (Tarraco), *P(ublius) Ael(ius) Aug(usti) l(ibertus) / Victor a / comm(entariis) XX / h(ereditatum) p(rovinciae) H(ispaniae) c(iterioris)*; CIL 6, 8444 (Roma), *Andragatho coniugi carissimo / Caes(aris) ser(vo) arcar(io) XX / her(editatium)*; CIL 6, 8449 (Roma), *T(ito) Flavio Aug(usti) l(iberto) / Ianuario / adiutori tabul(arii) / XX hereditatium*; CIL 6, 8475 (Roma), *Caesaris / nostri ser(vus) / Crescentianus / disp(ensator) XX / hereditat(ium)*.

83 CIL 3, 2077, *D(is) M(anibus) / M(arc) Aureli Her/mogenis eq(uitis) / Rom(ani) dec(urionis) aedil(cicii) / cur(ulium) def(uncto) an(norum) XX d(ierum) III / M(arcus) Aurel(ius) Augg(ustorum) lib(ertus) / Hermes proc(urator) / piisimo / filio*.

84 Bio je *Augg(ustorum) lib(ertus)*, što znači da je oslobođen kada su dvojica careva zajedno vladali. Prema gentiliciju *Aurelius* i predimenu *Marcus* može se pomišljati na zajedničku vladavinu Marka Aurelija i Lucija Vera (161. – 169.).

veliku novčanu nagradu i koji će mu u svakom slučaju i dalje ostati lojalni.

Porez *vicesima libertatis* plaćao se u visini od 5 % na vrijednost roba nakon što bi ovaj bio oslobođen.⁸⁵ Porez koji bi nakon svoga oslobođenja plaćao sam rob uveden je 357. godine prije Krista i predstavljao je popriličan utražak rimskoj državnoj blagajni.⁸⁶ Odgovornost za prikupljanje ovoga poreza bilo je na prokuratoru *vicesimae libertatis*. Epigrafskih dokaza ove dužnosti mnogo je manje nego one o prikupljanju poreza na nasljedstvo.

Kao i kod još nekih prokuratela, i kod onih za nasljedstvo i manumisiju može se primijetiti da su prokurator svojim djelovanjem ponekad pokrivali teritorij veći od samo jedne provincije.⁸⁷ Kao najbolji, a ujedno i najintrižantniji primjer ovakve prakse poslužiti će natpis na pečatu koji je pripadao administraciji prokuratora *vicesimae libertatis*. Pečat je pronađen u Budimpešti (*Aquincum*), a na njemu piše da je neimenovani prokurator pokrивao vrlo veliko područje koje je uključivalo provincije Reciju, Norik, Dalmaciju, Gornju i Donju Panoniju, gradove Akvileju i Konkordiju te posebno izdvojene regije Histriju, Liburniju.⁸⁸ S obzirom na Liburniju kao izdvojeno područje, pretpostavljamo da bi se karijera ovoga prokuratora mogla smjestiti u razdoblje u kojem je Liburnija funkcionirala kao prokulatorska provincija, o čemu najbolje svjedoči natpis Lucija Artorija Kasta.⁸⁹ Prema pečatu pronađenom u Budimpešti jasno da je Dalmacija barem u jednom razdoblju bila unutar skupine provincija koje je za potrebe prikupljanja poreza od manumisije pokrивao jedan prokurator. Nenad Cambi smatra da se sarkofag Valerije Earine prema ukrasima na bočnim stranama može se datirati u prvu polovinu 3. stoljeća,⁹⁰ a sama bi

onomastička i paleografska analiza dopustila i nešto raniju dataciju. U svakom slučaju, datacija barem djelomično obuhvaća i razdoblje u kojem je po svojoj prilici Liburnija funkcionirala kao prokulatorska provincija. U slučaju da je Gaj Valerije Telesfor bio prokurator *vicesimae libertatis*, postavlja se pitanje je li bio prokurator samo za Dalmaciju ili je mogao svojim djelovanjem obuhvaćati čitavo navedeno područje spomenuto na pečatu iz Akvinka. Ako je bio prokurator *vicesimae hereditatium*, ne znamo je li pokrивao samo Dalmaciju ili je obuhvaćao i još poneku provinciju. Kako zasad nema izričekom spomenute provincije Dalmacije u kontekstu prokuratora poreza na nasljedstvo, morat ćemo pričekati pronalazak konkretne epigrafske potvrde.⁹¹ Što se tiče restitucije natpisa sa sarkofaga Valerije Earine, ipak bismo se nešto prije odlučili nadopuniti nedostajuća slova položajem prokuratora za porez na nasljedstvo. Tome u prilog idu dvije stvari, a to su pronalazak natpisa sa spomenom roba koji je radio u administraciji za prikupljanje ovoga poreza te činjenica da se na mnogo više pronađenih natpisa spominje prokurator za porez na nasljedstvo nego onaj na oslobađanje roba. Bez obzira o kojoj se vrsti poreza radilo, držimo da je ovim natpisom potvrđeno postojanje prokulatorskoga ureda za prikupljanje poreza u Saloni, što s obzirom na značenje ovoga grada nije iznenađujuće, ali je ovakvo očekivanje uvijek bolje i epigrafski potvrditi.

Zaključak

Od 13 ovdje opisanih spomenika 10 je nadgrobnih dok se za preostala tri to može s velikom vjerojatnošću pretpostaviti. Većina je tekstova natpisa nepotpuna, a iz nekolicine se njih nije mogla pročitati ni jedna cjelovita

85 K. R. Bradley 1984, str. 175.

86 H. Mouritsen 2011, str. 121.

87 Npr. AE 1971, 515, (Tubusuctu), Q(uitus) Pe[tr]onius C(ai) f(ilius) Cor(nelia) / Novatus praef(ectus) coh(ortis) [V] / Gallor(um) trib(unus) leg(ionis) XIII Ge(minae) praef(ectus) eq(uitum) I Hisp(anorum) / {praef(ectus) eq(uitum) I} Campagon(um) / proc(urator) Aug(usti) XX her(editatium) per A/siam Phrygiam Lyciam / Galatiam patronus / coloniae / d(ecreto) [d(ecurionum)]; ILGR 00017, (Kos), D(is) M(anibus) / Ulpiae Verecundae / optimaе lib(ertae) at(que) / co(n)iuugi fecit / M(arcus) Ulp(ius) Aug(usti) / lib(ertus) Stephanus / proc(urator) XX / her(editatium) / regionis <C=K>ariaes(!) / et insularum Cycladum / memoriae causa; AE 1954, 253 = AE 2008, 641, (Olisipo), Soli [---]lano / C(aius) Iuliu[s] C(ai) f(ilius) Qu[?]r(ina) Celsus / adle[ct]us ab [I]mp(eratore) Antonin[o] / [A]ug(usto) in amplissimum [o]rd[?]nem) a<b=> eodem [I]mp(eratore) / [I]leg(atus) missus [i]n Lusit[?]niam) a[d] [censu]s a [I]b[?]llis / [e]t a censib(us) proc(urator) provinc(iarum) Lu[gud(unensis)] et [Aquit(anicae)] / [d]ilect[?]tor milit(um) [i]n Aquit[?]ania pr[oc(urator) patrij]/[m]on(ii) proc(urator) XX [her(editatium) Romae] pr[oc(urator)] N[?]easpo/leo[s] e[?]t mausole[?] Ale[xandriae] / proc(urator) XX [her(editatium) pe[r]r] pro[v(incias)] N[?]ar[?]bon(ensem) et Aq[?]u[?]it[?]nicam]] / cur[at]o[r] v[?]l[?]ae lign[?]ariae t[?]rium[?]phalis] / d(onum?) d(edit?); AE 2003, 931 (Corduba), Q(uito) Antonio Granio Erasino v(iro) e(gregio) / [centurioni] frumentario canalic(u)lario / [pro]c(uratori) ad familiam gladiatoriam / per Italiam Aemiliam Transpadum / Liguriam Pannonias Dalmatias(!) / proc(uratori) XXmae heredit(atium) provinciar(um) / duarum Baeticae et Lusitaniae / Valerianus Augg(ustorum) lib(ertus) tabularius / magistro innocentissimo / ob meritis posuit.

88 AE 2013, 1262, P(ublicum?) XX (vicesimae) lib(ertatis) (per) Raet(iam) Nor(icum) Dalm(atiam) Pan(n)oni(as) II (duas) / Concord(iam) Aq(ui)liam Histri(iam) Lib(urniam) an(no) III. O samome natpisu v. Z. Havas 2013.

89 CL 3, 1919 (Stobreč/Epetium).

90 N. Cambi 2010, str. 131.

91 Izvan Dalmacije postoji nekoliko natpisa koji spominju položaj *procurator Dalmatiae*, ili *procurator Augusti Dalmatiae* no ne zna se točno kakvu je vrstu posla takav prokurator obnašao.

riječ. Devet je natpisa otkrilo 11 sigurnih i dva pretpostavljena imena osoba koja se mogu pridružiti bogatom onomastičkom repertoaru Salone. Među njima pet muškaraca imaju *tria nomina* shemu, pet osoba (tri ženske, dvije muške) imaju kombinaciju gentilicija i kognomena. Barem je jedna osoba navedena samo s jednim imenom, a za dvije se to pretpostavlja (kat. br. 2 i 4). Uzmemo li u izračun i pretpostavljene osobe, ukupno je osam muškaraca i pet žena, što je odnos koji je u korist ženske populacije veći od prosjeka koji se primjećuje na epigrafskim spomenicima. Svi su gentiliciji dosad potvrđeni u Saloni, kao i sva kognomina osim kognomena *Earina*, kojemu je ovo prvi spomen u Dalmaciji. Posebno je zanimljivo da se kod imena *Tatusius* i *Tarconius* radi o iznimno rijetkim gentilicijima te da su dosad najbolje potvrđeni upravo na području Salone. Kako je već rečeno, to bi moglo upućivati na njihovo lokalno podrijetlo, odnosno na činjenicu da su se razvili iz nekoga domaćeg, predrimskoga imena. Gentilicij *Tatusius* se i može dovesti u vezu s predrimskim imenima, dok se za pretpostavljeni gentilicij *Tarconius* to (još) ne može utvrditi.

Prema Dyggveovoj dokumentaciji, inventar iz srednjovjekovnih grobova prenesen je u zgradu *Tusculum*, no nije nam poznato da se ondje neki od njih nalaze. Ne zna se ni jesu li svi natpisi pronađeni u grobovima, pa je moguće da su neki ostavljeni *in situ* ili u blizini terena, na što upućuje nedavni pronalazak jednoga od njih. Neki koji su bili poklopnice grobova pohranjeni su u MHAS-u, dok je barem jedan natpis dospio u inventar Arheološkoga muzeja u Splitu. Vremenski se natpisi iz Dyggveovih istraživanja mogu smjestiti između 2. i 5. (možda i 6.) stoljeća, što se sasvim uklapa u dosadašnje spoznaje o antičkim i kasnoantičkim natpisima pronađenima na ovom lokalitetu.

Tekstovi čiji se smisao barem donekle razaznaje uglavnom spominju standardne podatke koje nalazimo kod većine natpisa nižega i srednjega sloja antičkoga pučanstva. Oni koji su mogli priuštiti izradu i postavljanje

nadgrobnoga spomenika uglavnom su dali klesati najosnovnije podatke. Nedvojbeno je da su mnogi od pokojnika spomenutih na nadgrobnim natpisima imali neko zanimanje ili službu, no to je često izostavljen podatak, pogotovo kod civila niže i srednje socijalne kategorije. S druge strane, vrlo je velika mogućnost da će takav podatak biti naveden na natpisima koji spominju bogatije ljude, kao npr. prokuratora koji je pripadao viteškome staležu. Na taj način gledano, sarkofag Valerije Earine koji spominje prokuratora ujedno je jedan od dva najvažnija natpisa iz ovih Dyggveovih istraživanja. Nije vrijedan zato što spominje bogatu osobu, nego zato što iz podatka koji otkriva čime se bavio možemo saznati o načinu na koji je funkcionirao jedan segment društva na ovom području. Samo taj podatak potvrdio je postojanje financijskoga prokuratorskog ureda u Saloni. Drugi važan natpis pojedinačno je objavljen, a spominje ranokršćansku službu ostijarija, odnosno crkvenoga vratara, što je dovelo do novih spoznaja o ovoj službi unutar salonitanske rane Crkve, ali i o samoj bazilici na ovom lokalitetu u razdoblju 5. stoljeća.⁹²

Nalazište Šuplja crkva smatra se jednim od najvažnijih lokaliteta srednjovjekovne hrvatske države, no sve više je arheoloških pokazatelja da se radi i o iznimno vrijednome ranokršćanskom lokalitetu koji se mora sagledati u ambijentu obližnje poganske nekropole. Objavljivanjem epigrafskih ulomaka pokriven je tek jedan aspekt proučavanja ovoga lokaliteta. O velebnoj ranokršćanskoj bazilici malo se zna, budući da je dobrim dijelom još uvijek neistražena. Bilo bi vrlo važno istražiti barem dio antičke nekropole sa zapadne strane lokaliteta o čijem postojanju ne govore samo spoliji, već i drugi arheološki pokazatelji,⁹³ kao i pretpostavljeni samostan sa sjeverne strane.⁹⁴ Vjerujemo da će nova istraživanja i daljnja objava arheološkoga materijala s ovoga lokaliteta pridonijeti još većoj valorizaciji, ali konačno i trajnoj sanaciji lokaliteta kojom će se spriječiti njegovo redovito plavljenje.

92 M. Sanader – D. Demicheli 2017.

93 H. Gjurašin 2000, str. 83-84; S. Galiot 2010, str. 636.

94 M. Zekan 2000, str. 255; S. Galiot 2010, str. 632, 636.

Index nominum

C(-) Maxima, kat. br. 3
T. Flavius Hospes, kat. br. 11
Pinnius Dalmatius, kat. br. 1
Κ. Πομπήιος Φαῖδρος kat. br. 12.
Lucretia Verecunda, kat. br. 10
Lucretius Ferox, kat. br. 10
T. Tarconius Agathemerus, kat. br. 9
C. Tatusius Sabinus, kat. br. 3
Valeria Earina, kat. br. 13
C. Valerius Telesphorus, kat. br. 13
Felicissima, kat. br. 2
Felicissimus, kat. br. 4
Ursa, kat. br. 2

Kratice

CIL = Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin
ILJug = Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia repertae et editae sunt, Ljubljana
OPEL = Onomasticon provinciarum Europae Latinarum, Budapest – Wien
Salona IV = Inscriptions de Salone chrétienne IVe-VIe siècles, Roma – Split 2010.
SHP = Starohrvatska prosvjeta, Split
VAHD = Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split

Literatura

- M. Abramić 1925 Mihovil Abramić, *Grčki natpisi iz Solina*, VAHD 47-48, Split 1925, 3-11.
- M. Abramić 1957 Mihovil Abramić, *Die christliche Archäologie in Jugoslawien in den letzten zwanzig Jahren*, in: *Actes du Ve Congres internationale d'Archéologie Chrétienne*, Cité de Vatican – Paris 1957, 177-183.
- G. Alföldy 1968 Géza Alföldy, *Senatoren in der römischen Provinz Dalmatia*, Epigraphische Studien 5, Düsseldorf 1968, 99-144.
- G. Alföldy 1969 Géza Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969.
- D. Benoit 2012 Denis Benoit, *De vicesima hereditatium. Étude d'un vectigal romain: l'impôt du vingtième sur les successions et les legs d'Auguste à Dioclétien*, disertacija (rukopis), Neuchâtel 2012.
- K. R. Bradley 1984 Keith R. Bradley, *The vicesima libertatis. Its history and significance*, Klio 66, Berlin 1984, 175-182.
- F. Bulić 1912 Frane Bulić, *Iscrizione di Aurelia Gorgonia*, *Bulletino di archeologia e storia dalmata* 35, Split 1912, 46-49.
- J.-P. Caillet 1988 Jean-Pierre Caillet, *L'amende funéraire dans l'épigraphie chrétienne de Salone*, VAHD 81, Split 1988, 33-45.
- N. Cambi 2010 Nenad Cambi, *Sarkofazi lokalne produkcije u rimskoj Dalmaciji*, Split 2010.
- D. Demicheli 2016 Dino Demicheli, *Nadgrobnii natpis iz Klapavica sa spomenom centuriona VIII. kohorte Voluntariorum Gaja Alazinija Valentina*, *Diadora* 30, Zadar 2016, 109-122.
- D. Demicheli 2017 Dino Demicheli, *Četrnaest neobjavljenih i revidiranih epigrafskih spomenika iz Dalmacije*, *Izdavanja Hrvatskog arheološkog društva* 32, Zagreb – Šibenik 2017, (u tisku).
- E. Dyggve 1934 Ejnar Dyggve, *Salona Christiana – aperçu historique du développement de la ville et de ses constructions sous l'époque paléochrétienne*, in : *Atti del III Congresso internazionale di archeologia cristiana*, Roma 1934, 237-254.
- E. Dyggve 1996 Ejnar Dyggve, *Povijest salonitanskog kršćanstva*, Split 1996.
- W. Eck 2000 Werner Eck, *The growth of administrative posts*, *The Cambridge ancient history XI*, Cambridge 2000, 238-265.
- W. Eck 2004 Werner Eck, *Imperial administration and epigraphy: in defence of prosopography*, u: A. Bowman et al.(ur.), *Representations of Empire. Rome and the Mediterranean world*, Oxford 2004², 131-151.
- S. Galiot 2010 Slavko Galiot, *Solin, Šuplja crkva*, *Hrvatski arheološki godišnjak* 6/2009, Zagreb 2010, 631-636.
- F. Gilliam 1952 Frank Gilliam, *The minimum subject to the vicesima hereditatium*, *The American journal of philology* 73, no. 4, Baltimore 1952, 397-405.

- H. Gjurašin 2000 Hrvoje Gjurašin, *Šuplja crkva u Solinu. Arheološka istraživanja 1998. i 2001. godine*, SHP, ser. III, sv. 27, Split 2000, 83-87.
- S. Günther 2016 Sven Günther, *Taxation in the Greco-Roman world: the Roman Principate*, Oxford handbooks online, DOI 10.1093/oxfordhb/9780199935390.013.38
- Z. Havas 2013 Zoltán Havas, *A publicum vicesimae libertatis bronz bélyegzője Aquincumból*, *Studia epigraphica Pannonica* 5, Budapest 2013, 59-106.
- C. Henriksén 1997 Christer Henriksén, *Earinus: An Imperial Eunuch in the Light of the Poems of Martial and Statius*, *Mnemoysne* 50, Leiden – New York 1997, 281-294.
- V. Kovačić 2014 Vanja Kovačić, *Ejnar Dyggve u Dalmaciji*, u: R. Bužančić (ur.), *Ejnar Dyggve. Istraživanja u Dalmaciji*, Split 2014, 15-30.
- E. Marin 1994 Emilio Marin, *Civitas splendida Salona. Geneza, profil i transformacija starokršćanske Salone*, u: E. Marin (ur.), *Salona Christiana*, Split 1994, 9-104.
- A. Mayer 1957 Anton Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, Band 1, Wien 1957.
- H. Mouritsen 2011 Henrik Mouritsen, *The freedman in the Roman world*, Cambridge 2011.
- A. Piteša 1992 Ante Piteša, *Crkva sv. Petra i Mojsija u Šupljoj crkvi*, u: E. Marin (ur.), *Starohrvatski Solin*, Split 1992, 144-151.
- Ch. Poisnel 1883 Charles Poisnel, *Recherches sur l'abolition de la vicesima hereditarium*, *Mélanges de l'archéologie et de l'histoire* vol 3/1, Paris 1883, 312-327.
- M. Sanader – D. Demicheli 2017 Mirjana Sanader – Dino Demicheli, *An early Christian service of ostiarius on an unpublished sarcophagus with the inscriptions from Šuplja crkva site in Solin (Salona)*, u: D. Demicheli (ur.), *Illyrica antiqua II. In honorem Duje Rendić-Miočević*, Zagreb 2017, 253-264.
- M. Zekan 2000 Mate Zekan, *Krunidbena bazilika kralja Zvonimira. Crkva sv. Petra i Mojsija (Šuplja crkva) u Solinu. Pregled dosadašnjih istraživanja*, SHP, ser. III, sv. 27, Split 2000, 249-259.

Summary

Dino Demicheli

Unpublished and unknown Roman-era inscriptions from Ejnar Dyggve's excavations at the Šuplja crkva site in Solin

Key words: Ejnar Dyggve, Šuplja crkva, Solin, Salona, inscriptions, archaeological excavations, *procurator XX hereditatium*

Danish architect Ejnar Dyggve in 1931 conducted the archaeological excavations at the site Šuplja crkva (the so-called Hollow church), in which, apart from the significant finds of the architecture of the early Croatian and early Christian period, fifteen epigraphic monuments were found. The site itself was not inside of the Roman city of Salona, but belonged to its eastern periphery. In this article the presented inscriptions were found used as *spolia* of early Christian and medieval sacral and graveyard architecture. Most of these inscriptions are known only through Dyggve's photographs and sketches that represent valuable documentation without which these monuments would have been completely unknown. There are 13 inscriptions dated to the period from 2nd to 6th century and they are mostly fragmented. The Roman-era inscriptions were undoubtedly transferred from a nearby Salonitan necropolis that was developed north and westward from the site. Out of 13 inscriptions, 12 are carved in Latin, while one inscription is in Greek alphabet. Since not all of the monuments are documented with a photograph, the restitution of the several inscriptions is made entirely on the basis on Dyggve's sketches. Ten monuments are the tombstones, while for 3 can be assumed the same purpose. Most of the texts of the inscriptions are incomplete and some of them could not read a complete word. Nine inscriptions revealed 11 certain and 2 possible names which can be added to the rich onomastic repertoire of Salona. Two inscriptions can be singled out, since they bring not so usual epigraphic information. The first inscription (no. 1) mentions Pinnius Dalmatius, who placed a sarcophagus for himself and his family in the 4th century. The inscription predicted the penalty in case someone tried to violate the sarcophagus. The fine was 100,000 *denarii*, but the *denarii* are listed only as a calculation unit, since at the time of the placement of the inscription the *denarii* were no longer a monetary denomination. The second interesting inscription (no. 13) mentions C. Valerius Telesphorus, a procurator of *vicesima*, but due to the partial damage of the monument, there is no information whether he was a procurator for collecting a 5% inheritance tax (*vicesima hereditatium*) on or manumission tax (*vicesima libertatis*). The epigraphic evidence confirmed so far goes in favor of inheritance tax, but there is also space for a different interpretation. However, this information confirmed the existence of the financial procurator's office in Salona.

The Šuplja crkva site is considered one of the most important sites of the medieval Croatian state, but there are more and more archaeological indications that it is also a valuable early Christian site which has to be seen in the ambiance of a nearby pagan necropolis. It is little known about the large early Christian basilica, which is still mostly unexplored. It would be very important to excavate at least part of the pagan necropolis on the western side of the site of whose existence do not speak only *spolia*, but also the other archeological indications.

Translated: Dino Demicheli

